

Dr. sc. Safet BANDŽOVIĆ

Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu

E-mail: s.bandzovic@hotmail.com

ORCID: 0009-0004-9574-1537

1.01 Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94:32: 355.48/.49(470+571:560:497)"1877/1878" (093)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2024.7.11.45>

UZROCI RUSKO-OSMANSKOG RATA (1877-1878)

Apstrakt: Istočno pitanje je imalo i brojne regionalne odlike. Sukobi i krize na jugoistočnoj periferiji Osmanskog carstva koje se nalazilo izloženo brojnim unutrašnjim problemima i spoljnim pritiscima, nisu bili tokom XIX stoljeća neka posebna novost. Rješavani su bez ugrožavanja mira u Evropi. Ofanzivni realizam posmatra velike sile kao najznačajnije aktere u međunarodnom sistemu. Politička geografija Balkana je prekrajana mahom igrom njihovih interesa, bez obzira na nedovoljno poznavanje složenih prilika i naroda na tom trusnom prostoru, određenog „arhitekturom drumu i hana”. Velika istočna kriza (1875-1878), dramatična etapa u dugotrajnom rješavanju Istočnog pitanja, započela je srpskim ustankom u julu 1875. u Bosanskom ejaletu. Nastavljena je ustankom Bugara u aprilu 1876. i ratom Srbije i Crne Gore protiv Osmanskog carstva u julu mjesecu, pokrenutom i u znak podrške pravoslavcima u Bosanskom pašaluku, a “u istinu da prošire svoj teritorij i učvrste svoju još nesigurnu samostalnost”. Evropsko javno mnjenje je tokom narastanja krize kada je osmanska strana imala vojnu prevagu, pripremano za oštre intervencije protiv Osmanskog carstva. To je bilo posebno izraženo u Rusiji. Ona se nije mirila sa odredbama Pariskog ugovora 1856. i prethodnim neuspjehom u Krimskom ratu (1853-1856) koji je bio borba za pristup moreuzima - Bosforu i Dardanelima. Tražila je načine da se oslobodi nametnutih odredbi tog ugovora. Cijelo “rusko XIX stoljeće” prošlo je u znaku slavenofilskog sna o Carigradu - “koji ranije ili kasnije mora biti naš”, kao i “južnim, toplim morima”. Svaki ruski rat sa Osmanskim carstvom u tom stoljeću aktivirao je, na strani Rusa, i oružano učešće pravoslavnih naroda na Balkanu. Rusija je podržavala njihove pokrete, uvlačeći ih u “istorijski okršaj” s osmanskom državom. Panslavizam je služio i kao opravdanje ruskih vojno-političkih intervencija. Predstavljao je u suštini ideologiju velikoruskog imperijalizma. Za velike sile je ključni motiv interes, a ne imaginativne „istorijske veze” i „bratske emocije”. Benjamin von Kállay je pisao da je “borba Rusije protiv Turske” jedna od “najzanimljivijih, najvažnijih činjenica svjetske historije”. Religiozni motivi su bili prisutni u svim rusko-osmanskim ratovima. Ti sukobi su imali, više ili manje, političke posljedice na Balkanu. Svi narodi

imaju zasebne priče i različite datume u svojoj memoriji. Nakon rata 1812, rusko-osmanski rat 1877-1878, sastavni dio Velike istočne krize i nastavak Krimskog rata, bio je jedini vanjskopolitički događaj koji je naišao na značajniji odjek u svim slojevima ruskog društva. Postao je jedan od “najideologiziranijih” u historiji Rusije, budući da su uzroci, tok i posljedice rata bili izravno povezani s javnim mnijenjem. Brojna slavenofilska udruženja su neprestano pozivala cara da oslobodi hrišćane na Balkanu od “turskog jarma”. Rat s Osmanskim carstvom prizivala je, prema brojnim navodima, u znatnoj mjeri štampa. Rasplamsala je “panslavenski požar” u Moskvi i Petrogradu, koji je prisilio rusku vladu da 1877. i poduzetih diplomatskih akcija, nakon osmanskog gušenja ustanka Bugara 1876. i alarmantnih navoda o njihovom masovnom stradanju, zanemarujući pritom velike muslimanske gubitke na drugoj strani, započne rat s tim carstvom za koji je već imala pripremljene planove i ciljeve. Ruska intervencija je, u atmosferi propagande i “bugarskih užasa” bila očekivana, uzimajući u obzir i šire pretenzije ove imperijalne države.

Ključne riječi: Rusija, Osmansko carstvo, Balkan, politika, propaganda, rat (1877-1878).

THE CAUSES OF THE RUSSIAN-OTTOMAN WAR (1877-1878)

Abstract: *The Eastern Question had numerous regional aspects. Conflicts and crises on the southeastern periphery of the Ottoman Empire, which was already facing numerous internal problems and external pressures, were not particularly novel during the 19th century. These issues were usually resolved without endangering peace in Europe. Offensive realism views great powers as the most significant actors in the international system. The political geography of the Balkans was largely reshaped by their interests, regardless of their inadequate understanding of the complex situations and peoples in that volatile region, defined by the “architecture of roads and inns.”*

The Great Eastern Crisis (1875-1878), a dramatic stage in the prolonged resolution of the Eastern Question, began with the Serbian uprising in July 1875 in the Bosnia Eyalet. It continued with the Bulgarian uprising in April 1876 and the war between Serbia and Montenegro against the Ottoman Empire in July of the same year, initiated in support of Orthodox Christians in the Bosnian pashaluk, but “in truth to expand their territory and consolidate their still insecure independence.”

European public opinion during the escalation of the crisis, when the Ottoman side had military superiority, was being prepared for harsh interventions against the Ottoman Empire. This sentiment was particularly pronounced in Russia. Russia did not reconcile with the provisions of the Treaty of Paris in 1856 and the previous failure in the Crimean War (1853-1856), which was a struggle for access to the straits - the Bosphorus and the Dardanelles. It

sought ways to free itself from the imposed provisions of that treaty. The entire "Russian 19th century" passed under the sign of the Slavophile dream of Constantinople - "which sooner or later must be ours," as well as the "southern, warm seas." Every Russian war with the Ottoman Empire in that century activated, on the Russian side, the armed participation of Orthodox peoples in the Balkans. Russia supported their movements, involving them in a "historical clash" with the Ottoman state. Pan-Slavism also served as a justification for Russian military-political interventions. Essentially, it represented the ideology of Great Russian imperialism. For the great powers, the key motive was interest, not imaginative "historical connections" and "brotherly emotions." Benjamin von Kállay wrote that the "struggle of Russia against Turkey" was one of the "most interesting, most important facts of world history." Religious motives were present in all Russo-Ottoman wars. These conflicts had, to a greater or lesser extent, political consequences in the Balkans. All peoples have separate stories and different dates in their memory. After the war of 1812, the Russo-Ottoman War of 1877-1878, an integral part of the Great Eastern Crisis and a continuation of the Crimean War, was the only foreign policy event that had a significant impact on all layers of Russian society. It became one of the "most ideologized" in Russian history, as the causes, course, and consequences of the war were directly related to public opinion. Numerous Slavophile associations constantly urged the tsar to liberate Christians in the Balkans from the "Turkish yoke." According to numerous accounts, the war with the Ottoman Empire was invoked to a considerable extent by the press. It fueled the "Pan-Slavic fire" in Moscow and St. Petersburg, which forced the Russian government in 1877 to undertake diplomatic actions, following the Ottoman suppression of the Bulgarian uprising in 1876 and alarming reports of their mass suffering, while neglecting the significant Muslim losses on the other side, to start a war with that empire for which it already had plans and goals prepared. Russian intervention, amidst propaganda and the "Bulgarian horrors," was expected, considering the broader ambitions of this imperial state.

Key words: *Russia, the Ottoman Empire, the Balkans, politics, propaganda, war (1877-1878).*

Rusija je nakon Krimskog rata (1853-1856) priželjkivala da ostvari "izlazak u topla mora" preko balkanskih teritorija koje zaobilaze vitalne osmanske moreuze i vode prema Kavali i Egejskom moru. Zato je nastojala stvoriti "Veliku Bugarsku", kao centralno polazište ka Istanbulu. Rusi će iskoristiti pobunu Bugara 1876. (bug. Априлско вѣстаніе) u Dunavskom vilajetu da 1877. krenu ka tom cilju.¹ U dizanju tog ustanka bila je umiješana i

¹ Dunavski vilajet (tur. Tuna Vilayeti; rus. Дунайский вилайет; bug. Дунавски вилает) postojao je od 1864. do 1878. godine. Formiran je u sklopu administrativnih reformi Osmanskog carstva,

srpska vlada, pripremajući oružane čete sastavljene od samih Bugara, a za finasiranje ustanka u Grčkoj je bila spremljena izvjesna svota novca i stavljena na raspolaganje srpskom ministru vojnom.² Od ustanka Bugara Istočna kriza postala je glavna politička vijest u ruskoj periodici i tako je ostala sve do Berlinskog kongresa 1878. godine.³ Ruski listovi brzo su reagirali na Aprilski

nakon donošenja *Zakona o vilajetima i Konstitutivnog zakona departmana, stvorenog pod imenom Dunavski vilajet* (bug. Органически устав на департамента, създаден под наименование Дунавски вилайет). Obuhvatao je veći dio onoga što je danas Bugarska (uključujući i Južnu Dobrudžu), osim njenih jugoistočnih dijelova, dio Rumunije poznat kao Sjeverna Dobrudža, kao i dio današnje Srbije. Pokrivao je tako veliku teritoriju južno od Dunava: od rijeke Timok na zapadu do Crnog mora na istoku. Centar vilajeta bio je Rusčuk, važna osmanska luka na Dunavu. U sastavu vilajeta bili su sandžaci: Ruščuk, Varna, Tulča, Vidin, Tmovo, Sofija i Niš (tur. Rusçuk, Varna, Tulça, Vidin, Tımova, Sofya ve Niş). Bugari i Turci činili su većinu stanovništva. Osim toga, postojale su razne druge muslimanske i nemuslimanske skupine. Između 1855. i 1864. oko 250.000-300.000 krimskih i kavkaskih muslimanskih imigranata bilo je naseljeno u ovoj osmanskoj pokrajini. Prema osmanskoj statistici, u ovom vilajetu je 1864. živjelo 1.994.827 stanovnika, od čega 819.226 muslimana, a 1.175.601 pripadnika drugih vjera. U njemu je 1874. nakon prethodnog administrativnog izdvajanja Niškog sandžaka, bilo 963.596 (42,22%) muslimana i 1.318.506 (57,78%) nemuslimana. Osmanske statistike pokazuje da su muslimani bili većina u sandžacima Ruščuk, Varna, Tulča, a nemuslimani u ostalim sandžacima. Dunavski vilajet je nestao nakon rusko-osmanskog rata 1877–1878, kada je odlukama Berlinskog kongresa Rumuniji pripojen njegov sjeveroistočni dio (Sjeverna Dobrudža), Srbiji su pripale neke od njegovih zapadnih teritorija, dok su centralni i južni region činili većinu autonomnih pokrajina Kneževine Bugarske i Istočne Rumelije – opšir: И. Ф. Макарова, Российские диаспоры как элемент этнодемографической карты Дунайского вилайета (60-е годы XIX в), у: *Славянский мир в третьем тысячелетии: К 1150-летию славянской письменности*, Москва 2013, 229-230; A. Koynucu, Tuna Vilâyeti'nde Nüfus Ve Demografi (1864-1877), *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4, Ankara 2014, 675-737; Д. Аркадиев, Изменения в броя на населението по българските земи в състава на Османската империя, *Статистика*, кн. 3, София 2015, 91-123; E. Indzhov, The Bulgarians and the Administrative Reforms in the Ottoman Empire in 50-60 Years at the XIX Century, *Proceedings*, Volume 56, book 5.2. *European Studies and International Relations*, Ruse 2017, 91-96.

² V. Antić-Ž. Vuković, Vojni sanitet u Prvom srpsko-turskom ratu 1876–1877, *Vojnosanitetski pregled*, br. 9, Beograd 2007, 639. Kod Bugara dugo nije bilo posebnih uslova za razvoj sukoba. O tome svjedoči njihov stav prema pozivima na pripremu oružanog ustanka protiv Osmanlija, koje su revolucionarni borci poput G. Rakovskog (Г. Раковский), V. Nevskog (В. Невский), H. Boteva (Х. Ботев) uručivali stanovništvu 1860-ih - 1870-ih. Njihovi naponi nisu bili okrunjeni uspjehom. Nije bilo moguće dugo mobilizirati bugarske seljake za široki ustanički pokret. Autori jednog od memoranduma Bugarskog tajnog centralnog komiteta sultanu predlagali su 1867. da se formalizira osmansko-bugarska monarhija, u okviru koje je bilo potrebno „stvoriti bugarsko ustavno kraljevstvo sa svojom vlastitom narodnom skupštinom, vlastitom vojskom pod zapovjedništvom bugarskih oficira i zasebna bugarska uprava; na čelu dualističke monarhije trebao je biti sultan, a njegovoj tituli padišaha dodana bi bila titula “kralj Bugara”“ – vidi: P. П. Гришина-А. Л. Шемякин, Судьба «балканских союзников» 1912–1913 годов. Взгляд из XXI столетия, *Новая и новейшая история*, № 4, Москва 2013, 124; В. И. Косик, Русский вопрос в болгарском зеркале, у: *Историческая болгаристика (К 100-летию со дня рождения профессора Л. Б. Валева)*, Москва 2016, 229.

³ Н. Ю. Николаев, Восточный кризис и русско-турецкая война на страницах журнала «Вестник Европы» в 1875-1878 годах, *Вестник Волгоградского государственного*

ustanak 1876. u Dunavskom vilajetu. Prvi izvještaji pojavili su se u štampi od 24. do 28. aprila. Početkom maja gotovo sva štampa u Rusiji počela je glasno govoriti o tom događaju. Skoro sve novine imale su dopisnike na Balkanu. Među Bugarima je vladalo opšte uzbuđenje, da se “vrenje sa svakim danom pojačava”, kako će “Bugarima uzeti oružje”, da su oni pred ustankom, pisao je konzervativni list “Русский мир” mnogo prije početka tog ustanka.⁴

Aprilski ustanak Bugara bio je niz oružanih pokreta koje je koordinirao Bugarski revolucionarni centralni komitet u Bukureštu.⁵ On je bio motiviran ustankom u Bosanskom pašaluku.⁶ Na njegovo izbijanje je uticalo i sve izvjesnije stupanje u rat Kneževine Srbije i Kneževine Crne Gore protiv Osmanskog carstva. Prvi napad ustanika izvršen je u Koprivštici 20. aprila (2. maja) 1876. a pod njihovu kratkotrajnu vlast došla su još neka mjesta, poput Panađurišta i Karlova.⁷ Ustanak je izbio i u gradu Bataku u Rodopima.⁸ On je prouzrokovao pokolj stotine muslimana i zauzimanje nekih osmanskih tvrđava. Uslijedili su sukobi između muslimanskih i hršćanskih sela, dok su osmanske vlasti nastojale uspostaviti red i sigurnost.⁹ U namjeri da smanji osmanski pritisak na Bugare

университета, Серия 4: История. Регионоведение. *Международные отношения*, № 1(19), Волгоград 2011, 141.

⁴ Liberalni “Одесский вестник” 24. aprila objavljuje “da je trebalo očekivati izbijanje ustanka Bugara, da se o tome pisalo prošle godine”. Članci koje su novine objavljivale imale su za cilj potaknuti rusku javnost na aktivniju ulogu u pomoći pravoslavnim Slavenima na Balkanu. Osim toga, njihovi autori nastojali su uvjeriti vladu da je njena intervencija nužna za rješavanje slavenskog pitanja. Liberalni «Вестник Европы» smatrao je potrebnim pružanje ruske pomoći pobunjenicima kako se ne bi izgubilo povjerenje južnih Slavena, koji su uvijek s povjerenjem gledali na Rusiju – prema: М. Магомедова, *Борьба болгар за национальное освобождение и российская политика в Болгарии (1870-1877 гг)*, *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, вып. 45, Санкт-Петербург 2007, 143-149.

⁵ Pojedini ruski oficiri dobrovoljci učestvovali su u borbama u Dunavskom vilajetu od samog početka ustanka. Njihov najveći doprinos je svakako reorganizacija bugarskih snaga prije nego što je Rusija ušla u rat sa Osmanskim carstvom u aprilu 1877. godine – vidi: N. Tomović, *Ruski dobrovoljci na Balkanu 1876-1878*, *Matica*, br. 49, Podgorica 2012, 370-371.

⁶ О. И. Шмелёва, *Влияние боснийско-герцеговинского восстания 1875-1876 годов на национально-освободительные движения на Балканах*, *Вестник Рязанского государственного университета им. С. А. Есенина*. №2(27), Рязань 2010, 47-49.

⁷ Četiri dana nakon početka ustanka ruska je javnost doznala za ovaj događaj, a ova tema nije silazila sa stranica crkvenih i svjetovnih izdanja. Za bugarske pobunjenike časne sestre samarskog manastira Iverske ikone Majke Božje (Иверская икона Божией Матери) izvezle su svilenу zastavu s likom Djevice Marije – vidi: О. Решетникова, «Претерпевший до конца спасется». *Апрельское восстание 1876 года в Болгарии и русское общество*, https://www.stoletie.ru/territoriya_istorii/preterpevshij_do_konca_spasetsa_2011-04-18.htm.

⁸ J. Radosavljević, *Kneževina Srbija i Bugarska egzarhija 1870–1878*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd 2019, 291; K. Косев, *Априлското въстание: прелюдия към освобождението*, София 2000, 52–58.

⁹ “Версията за извършено клане над невинни мирни жители е особено предпочитана през 1876/77 г, когато се търси подкрепата на „човеколюбива Европа”. В този момент защитниците на българите се опитват да свалят от тях всяко подозрение в бунтовно

uslijed odmazde zbog ustaničkih pokreta, bugarski egzarh Antim I (Антим I) se 1. avgusta 1876. pismom obratio mitropolitu novgorodskom i peterburškom Isidoru (Исидор), predsjedniku Svetog sinoda Moskovske patrijaršije, obavjestivši ga o postupanju osmanskih vlasti prema pravoslavnim Bugarima, i tražeći od ruskog cara Aleksandra II „zaštitu, pokroviteljstvo i izbavljenje”. Istovremeno, egzarhovi emisari Dragan Cankov i Marko Balabanov, krenuli su krajem jula 1876. put Srednje i Zapadne Evrope, kako bi tamo ukazali na “Bugarsko pitanje”.¹⁰

Tačan broj žrtava tokom Aprilskog ustanka, piše Slobodan Jovanović, “teško je utvrditi. Bugarski izvori kažu da ih je bilo 100.000; turski izvori ne priznaju više od 6000. Američki konzul računa ih na 9000, a jedan engleski izviđač (turkofilski raspoložen) na 12.000. Jedan engleski misionar koji je išao od kuće do kuće, zabeležio je samo 3694 žrtava, objašnjujući ovako mali broj time što nije kao ostali izviđači ubrajavao u žrtve i one koji se ispred turskog zuluma pobjegli u goru. Između bugarske cifre od 100.000 i ove cifre od 3.694 teško je

поведение, и съвсем преднамерено умаловажават проявите на заговора и на самото надигане, а доколкото ги признават, ги отдават на външна намеса или чужди агенти. Някои стигат до там да приписват на турците извършването на „въстание срещу българите”. В тези условия „въстание” е явно компрометираща дума, синоним на „свирепства, убийства, плячк[осване], оскърбления, изтезания”, с която мнозина защитници на българската кауза не само не се гордеят, но дори я прикачват на противника... Не е достатъчно да се каже, че са опожарени „няколко десетки”, „близо осемдесет” или „около сто села” (според различните версии), без да се спомене, че българи по това време живеят в няколко хиляди села и градове. И точно както голямото мнозинство от българския народ не въстава през април 1876 г., така и голямото мнозинство от турците и мюсюлманите не правят повече от това притеснено да чакат информация за ставащото, да го коментират разпалено и да се страхуват за бъдещето си. Показателно е, че самото название „Априлско въстание” се появява покъсно и в историческата литература” – према: А. Везенков, *Новият дебат за Баташкото клане историографски аспекти*, у: *Батак като място на паметта: изложба*, съставители Мартина Балева-Улф Брунбауер, София 2007, 111-113.

¹⁰ Njihovo slanje bilo je pravovremeno, jer su novine u evropskim prestonicama već opširno pisale o osmanskom nasilju nad Bugarima. Cankov i Balabanov su u avgustu 1876. posjetili Beč, Pariz, Berlin i Rim, u kojima su objašnjavali položaj Bugara. Jedan od značajnih dana njihove posjete Rusiji vezan je za sastanak 11. decembra 1876. sa carem Aleksandrom II u Zimskom dvorcu u Petrogradu. Balabanov se tada zahvalio na podršci Rusije i iskazao priznanje bugarskog naroda, ukazujući na svete odnose Bugara i Rusa. Ruski monarh je najavio svoju odluku da pristupi ratnim dejstvima, ukoliko mirne akcije ne bi urodile plodom: “Ja volim mir i želim da sve uradim na miroljubiv način”, izjavio je car. “Ne znam šta drugi namjeravaju da učine u slučaju da Turska ne bi dobrovoljno prihvatila ono što joj se nudi, ali ovog puta ja neću pristati na prazne riječi i prazna obećanja. Ako posao ne bude bio obavljen na miroljubivi način, kako ja to želim od svega srca, i ukoliko drugima samo reči budu bile dovoljne, mi ćemo pozvati na pomoć Boga, krenućemo naprijed i ispuniti svoje obaveze (“мы призовем на помощь Бога, и исполним свой долг”). Prenesite moje reči onima koji su vas poslali”. Nastupi bugarskih emisara značajno su doprinijeli zaključcima kasnije Carigradske konferencije (11. 12. 1876. - 20. 1. 1877) – према: J. Radosavljević, *Kneževina Srbija i Bugarska egzarhija 1870–1878*, 293; С. Никифорова, *135 лет болгарской дипломатии: Марко Балабанов – первый министр иностранных дел*, https://bnr.bg/ru/post/100439924?page_1_4=5.

podgoditi istinu”.¹¹ Iako je ubijeno, prema nekim navodima, oko 4.000 hrišćana, a znatno više muslimana, britanska štampa je pisala o “bugarskim užasima” (eng. “the Bulgarian Horrors”), tvrdeći da je pobijeno na hiljade nedužnih hrišćana.¹² Jedan od prvih Bugara koji je izvjestio o počinjenim zločinima bio je Stanislav Dospevski – (Станислав Доспевски). Prikupljene informacije stigle su do ruskog vicekonzula u Plovdivu Gerova (Найден Геров), a zatim do ruskih povina „Голос”, „Московские ведомости”, „Санкт Петербургские ведомости”, „Новое время”.¹³ Istanbulski dopisnik “Timesa” Antonio Galenga

¹¹ S. Jovanović, *Gledston*, Beograd 1937, 73-74.

¹² A. Rastović, Odnosi Srbije i Velike Britanije 1878-1886, u: *Etnički odnosi Srba sa drugim narodima i etničkim zajednicama*, Beograd 1998, 234. Posebno su velikog odjeka imali izvještaji Amerikanca Januarius Mekghana za “Daily News” o stradanju Bugara. Njegovi su članci protresli Evropu: “Сблъскал се на място с последиците от разрушаването на десетки селища и варварското избиване на около 15 хиляди души, найвече жени и деца, американският журналист признава, че не може да остане безпристрастен наблюдател” – vidi: P. Генов, В името на хуманността, националните интереси и империята: Политическите дебати в британското общество по време на Източната криза от 1870-те години, *Годишник на Департамент «История» на Нов български университет*, т. 3, София 2008, 210-211. Mada su žrtve među muslimanima bile brojnije od onih na hrišćanskoj strani, za većinu evropskih političara i novinara, njih nije ni bilo – vidi: M. Gleni, *Balkan 1804-1999: nacionalizam, rat i velike sile*, I, Beograd 2001, 121. McCarthy o tome piše: “Postoji razlog za tvrdnju da je rat 1877-1878. započeo “bugarskim zločinima” 1876, koji su u stvarnosti započeli masakrom bugarskih muslimana. Dana 2. maja 1876, nakon neuspjeha njihovih opetovanih pokušaja da potaknu uspješan ustanak protiv Osmanskog carstva, bugarski pobunjenici iskoristili su vojnu slabost Carstva i osmansku intervenciju protiv pobune u Bosni i ponovo se digli. Podižu zastavu revolucije u središnjoj Bugarskoj, u gradovima Koprivštica (Копрившица), Panagjurište (Панагюриште) i Klisura (Клисура). Pobunjenici i njihovi vođe nisu očekivali dosljednu osmansku odmazdu. Ipak, od samog početka bugarska ustanička akcija bila je u biti pokolj muslimana. U Panagjurištu se “uzbuđeni narod okupio na trgu, pjevao revolucionarne pjesme, slušao vatrene govore Benkovskog i razišao se da pobije mirno muslimansko stanovništvo gdje god ga bilo”. Ubijeno je oko 1.000 muslimanskih seljaka... „Bugarski užas” je zaista činjenica i predstavlja jezivu muslimansku reakciju na nered i ubijanja civilnog muslimanskog stanovništva. Izvještaji o ovom “užasu” su, međutim, u senzacionalnom i vrlo preuveličanom obliku stigli do Velike Britanije i drugih evropskih zemalja. Velik dio informacija je lažan. Primjerice, jedna od najzбудljivijih priča za britanskog čitaoca govori o tome kako su hrišćanske djevojke prodane u ropstvo ili silovane u muslimanskim haremima. Može se samo nagađati kakve su slike ovakvi narativi izazivali u glavama građana Manchestera i Birminghama. Ogorčenje je bilo ogromno. U stvarnosti, žene nikada nisu bile prodavane u ropstvo. Konzuli u raznim evropskim zemljama dugo su tražili dokaze o takvim transakcijama i otmicama, ali nikada ih nisu uspjeli pronaći. Po nalogu političara i u potrazi za visokom tiražom, te se priče pričaju atraktivno da su im ljudi vjerovali. Oni su dobili široki publicitet u Evropi, posebno u Engleskoj, i izazvali snažne simpatije među britanskim stanovništvom prema bugarskim hrišćanima”; opšir. Дж. Маккарти, *Смърт и изгнание: етническото прочистване на османските мюсюлмани 1821-1922*, София 2010.

¹³ P. Генов, Идеализъм срещу реализъм във викторианската външна политика: Идеологията и политиката на Гладстон и Дизраели и Източната криза от 1875-78 г, *Годишник на Департамент «История» на Нов български университет*, т. 4, София 2009, 212. “Desetine, stotine hiljada hrišćana se ubijaju kao štetna šuga, iskorenjuju se i brišu sa lica zemlje. Naša braća umiru gledajući kako im na njihove oči obeščašuju sestre, majke su primorane da gledaju kako bacaju njihovu odojčad uvis i dočekuju na bajonete, naselja se istrebljuju, crkve se rasturaju u

izvijestio je 8. jula o 25.000 poklanih Bugara, 100 uništenih sela, da je na hiljade djece prodane kao roblje, o 10.000 uhapšenih Bugara - podvrgnutih maltretiranjima.¹⁴ Alarmantni izvještaji uzburkali su Evropu. U oko dvjesto listova izašlo je skoro dvije hiljade članaka koji su osuđivali “turska zlodela”.¹⁵ Izvještaji u ruskim novinama o položaju balkanskih pravoslavnih Slavena počeli su se na Zapadu pažljivije pratiti.¹⁶ Marks je sve to nazvao “ruskom izmišljotinom”.¹⁷ Ulf Brunbauer i Martina Baleva masovno istrebljenje Bugara smatraju “mitom” koji je podsticao njihovu mržnju prema muslimanima.¹⁸ Petrogradski listovi «Русский мир», «Голос», «Новое время» ocjenjivali su

paramparčad” – ovako je Fjodor Dostojevski u *Piščevom dnevniku* burno reagovao na osmansko gušenje Aprilskog ustanka u Bugarskoj 1876. godine.

¹⁴ Sir Henry Elliot, britanski veleposlanik u Istanbulu, 8. juna pisao je Ministarstvu vanjskih poslova da nije sklon prihvatiti izvještaje o zločinima nad Bugarima koji su bili “preuveličani do te mjere da im je uskraćena i najmanja vjerodostojnost”. Historičar Robert Millman, smatra da su masakri i represija u Bugarskoj - više-manje “kršćanski mit” - prema: P. Генов, *Идеализъм срещу реализъм във викторианската външна политика: Идеологията и политиката на Гладстон и Дизраели и Източната криза от 1875-78 г.*, 213.

¹⁵ Упор. V. Antić-Ž. Vuković, *Vojni sanitet u Prvom srpsko-turskom ratu 1876–1877*, 639; Э. Г. Вартаньян, Национально-освободительная борьба на Балканах в 1860-е - 1870-е гг. и позиции великих держав накануне русско-турецкой войны, *Вестник Брянского государственного университета*, № 1, Брянск 2023, 40. H. Halid ističe kako je britanski političar Gladston za Turke upotrebljavao izraz “Anti-humanum specimen od humanity”, smatrajući da je “svaki Turčin u ljudskom obliku nečovječna životinja”. “Turci su neljudski uzorak čovječanstva. Radi dugovječnosti naše civilizacije moramo ih potjerati nazad u azijske stepe, ili ih uništiti u Anadoliji” – prema: S. Hasanagić, *Tendencije poricanja, minimiziranja i prikrivanja osmanske tolerancije*, 91; opšir. H. Halid, *Borba polumjeseca i krsta*, Mostar 1913, 17.

¹⁶ Zapadno javno mnijenje je postalo manje neprijateljski raspoloženo prema Rusiji. Francuski historičar Glenard, iako još uvijek uvjeren u “rusku ekspanziju na Balkan”, čak je pokušao “razumjeti Ruse”: “Sve vrijeme su ovi sinovi Sjevera, živeći u zemlji mraza, snijega i leda, nastojali doći na jug, gdje buja vegetacija, grijana životvornim zrakama sunca” – prema: Ю. Сенчуrow, *Балканская Освободительная... или Путь на Голгофу*, https://www.stoletie.ru/territoriya_istorii/balkanskaya_osvoboditelnaya_ili_put_na_golgofu.htm.

¹⁷ “Samo ime Rusi je uzurpirano od Moskovljana”, pisao je Marks, “Rusi nisu Sloveni, ne pripadaju čak ni indoevropskoj rasi. Oni su došljaci, koje treba proterati iz Djnepra... Ja bih želeo da ovaj pogled postane prevladajući među Slovenima” – prema: Z. Milošević, Marks i Engels o Slovenima, *Nacionalni interes*, br. 3, Beograd 2019, 226.

¹⁸ Упор. М. Г. Смольянинова, Роль московских славянофилов в освобождении Болгарии от османского ига, и: *Русско-турецкая война 1877–1878 гг: надежды – перипетии – уроки*, Москва 2020, 145; О. В. Матвеев, Результаты русско-турецкой войны 1877–1878 гг. в оценках современной историографии (некоторые аспекты), и: *Славяне и их соседи в истории международных отношений (к 140-летию Сан-Стефанского мира и Берлинского конгресса)*, Краснодар 2018, 14-15; opšir. *Батак като място на паметта: изложба, съставители Мартина Балева-Улф Брунбауер, София 2007.*

ustanak Bugara kao rezultat pripremljenih akcija, kao i da je prerani početak bio razlog njegovog neuspjeha.¹⁹

Ustanak Bugara je bio ugušen, ali je odigrao veliku ulogu u razvoju događaja na Balkanu u drugoj polovini 1870-ih.²⁰ Ta je uloga bila jasna i najdalekovidnijim diplomatima od samog početka. Nikolaj Ignjatijev (Николай П. Игнатъев), ruski veleposlanik u Istanbulu, u svojim izvještajima je navodio da bugarski ustanak “može nanijeti najveću štetu snazi i organizaciji Osmanskog carstva». On je pisao je caru: “U sadašnjem stanju stvari, niti reforme niti djelomična poboljšanja neće moći vratiti mir na Balkanu. Opšta eksplozija prijeti da ga potpuno proguta, a Hercegovački ustanak, kao i Bugarski, uskoro će postati samo epizoda u velikoj drami sloma Osmanskog carstva”.²¹ Ignjatijev je interese Rusije, kako ih je on shvaćao, uvijek stavljao na prvo mjesto.²² Smatrao je da oslobođenje pravoslavnih Slavena treba biti cilj ruske politike. Njegovi napori bili su usmjereni na to da čvršće poveže pravoslavne Slavene s Rusijom i spriječi njihovo približavanje Zapadu. Prema njegovom mišljenju, stvaranje nacionalnih

¹⁹ С. А. Кочуков, «Россия сосредотачивается» (к вопросу о подготовке военной кампании против Османской империи), *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, т. 15, № 5, Самара 2013, 28.

²⁰ Osmanske vlasti su nastojale da iskoriste vojni potencijal kavkaskih muhadžira za osiguranje mira na području Rumelije. Upravo su se pripadnici neregularnih pješaćkih i konjičkih vojnih snaga iz redova čerkeskih gorštaka istakli u procesu gušenja bugarskog ustanka. To je bio razlog da Rusija pokrene pitanje deportacije Čerkeza s Balkana u azijske provincije Osmanskog carstva. Posebno je ovo pitanje službeno pokrenuo ruski poslanik u Istanbulu Ignjatijev tokom rada Carigradske konferencije (decembar 1876. - januar 1877). Ruska strana uspjela je uključiti docije zabranu upotrebe čerkeskih oružanih formacija na području Bugarske kneževine kao zasebnu klauzulu u tekst Sanstefanskog mirovnog ugovora i Berlinskog ugovora – vidi: И. Ф. Макарова, *Российские диаспоры как элемент этнодемографической карты Дунайского вилайета (60-е годы XIX в.)*, 242-243.

²¹ О. И. Шмелёва, *Боснийско-герцеговинское восстание 1875-1876 гг: начало восточного кризиса 70-х гг. XIX века, Локус: люди, общество, культуры, смыслы*, вып. 2, Москва 2011, 41. Jedan od suvremenika grofa Ignjatijeva napisao je u svojim memoarima: “Ruski veleposlanik u Carigradu pokazao se toliko uticajnim da su ga sami Turci, bilo u šali ili ozbiljno, prozvali prvom osobom nakon sultana u Osmanskom carstvu – svemoćnim moskovskim pašom – prema: Э. Г. Вартањян, *Национально-освободительная борьба на Балканах в 1860-е - 1870-е гг. и позиции великих держав накануне русско-турецкой войны*, 41.

²² Ignjatijev i njegov istomišljenik general Fadejev (Ростислав А. Фадеев) nekoliko godina prije rata s Osmanskim carstvom predložili su plan za njegovo uništenje uz pomoć kombiniranog napada na njega s juga (snagama egipatskog keđiva Ismaila), s Balkana (ustankom pravoslavnih slavenskih naroda, što bi olakšala Rusija) i, konačno, izravno vojno djelovanje ruske vojske sa strane Kavkaza. Pretpostavljalo se da će kao rezultat takvog udara biti postignuta nezavisnost Egipta, obnovljena državnost slavenskih naroda na Balkanu, a Rusija zadobiti kontrolu nad crnomorskim moreuzima i Istanbulom. Bilo je nemoguće u potpunosti realizirati ovaj plan, jer nije uzimao u obzir međunarodni kontekst. Međutim, neki njegovi detalji odrazili su se u ustanku koji je 1875. započeo na Balkanu, u pomoći Rusije Bugarima i Srbima i, konačno, u sadržaju preliminarog Sanstefanskog mirovnog ugovora 1878. godine – vidi: И. В. Лукоянов, *Русско-турецкая война 1877-1878 гг. и изменения в механизмах внешней политики России*, *Вестник Московского университета*, Серия 8, История, № 4, Москва 2019, 65-66.

država na Balkanu trebalo je poslužiti kao “nova potpora našim odbrambenim ili ofanzivnim pokretima na jugu”.²³ U ovoj frazi više se može naslutiti kretanje misli vojnog stratega nego diplomata.²⁴ Nakon gušenja bugarskog ustanka Rusija je otvoreno stala u odbranu pravoslavnih Slavena. “Bugarsko pitanje” došlo je na dnevni red Istočnog pitanja. Ruski časopis «Отечественные записки» iznosi da je “ruski narod dužan braniti slobodu Slavena po svaku cijenu”.²⁵ Nakon poraza Aprilskog ustanka 1876, u Srbiji su se pojavile prve bugarske dobrovoljačke čete. U gradovima Kladovo i Zaječar formirane su takve čete od 200-500 ljudi. Krajem juna i početkom jula te jedinice su pokušale otići u Bugarsku i tamo ponovno podići ustanak. U ljeto 1876. na njihovom čelu stajali su bugarski oficiri pristigli iz ruske vojske. Broj bugarskih boraca u to je vrijeme dosegaio 4-5 hiljada ljudi. U avgustu se većina bugarskih četa ujedinila u rusko-bugarsku brigadu koja se sastojala od 4 bataljona. Brigada je uključivala 50 ruskih oficira i 88 podoficira iz redova ruskih dobrovoljaca. Rusko-bugarskoj brigadi dodijeljen je i poseban sanitarni odred ruskih doktora.²⁶

²³ Rusija je, pisao je Ignjatijev, “skućena u Crnom moru i mora kontrolirati njegov izlaz, odnosno moreuz, izravno i neizravno, ne samo kako bi osigurala sigurnost i dobrobit svog juga, već iz političkih i privrednih razloga. Rusija je prisiljena biti gospodarom Carigrada... Austrijski i turski Slaveni trebaju biti naši saveznici i instrumenti naše politike protiv Nijemaca. Samo za postizanje toga cilja Rusija se može žrtvovati u njihovu korist i brinuti se za njihovo oslobođenje i jačanje. Žrtvovati isključivo ruske interese, krivo uzimajući sredstva za cilj, tj. imajući u vidu samo oslobođenje Slavena, dajući im priliku da služe nama neprijateljskoj politici i zadovoljavajući se vlastitim humanitarnim uspjehom - nepromišljeno je i za osudu... Saveznikom i prijateljem u Evropi možemo smatrati samo onoga čiji glavni interesi nisu u suprotnosti s našima, ko može u datom slučaju da nam pomaže da se svjesno ili čak nesvjesno približimo rješenju naše historijskog zadatka: osvajanje moreuza, uspostavljanje prisutnosti u Carigradu, oslobođenje i ujedinjenje Slavena pod vodstvom Rusije na ruševinama Turske i Austrije” – prema: „Записки” на граф Игнатиев, *Летописи на Българската академия на науките и изкуствата – БАНИ*, том 3, бр. 1, София 2017, 87.

²⁴ С. А. Пинчук-Галани, Балканская политика графа Н. П. Игнатъева, у: *Русско-турецкая освободительная война (1877–1878 гг) и восстановление болгарской государственности. Балканы и Россия: 140 лет спустя*, Москва 2019, 243-245.

²⁵ Ignjatijev u svom izvještaju caru Aleksandru II od 7. (19) maja 1876. o gušenju Aprilskog ustanka piše: “Sve brige Turaka usmjerene su na Bugarsku, koja je glavna žitnica carstva, i na činjenicu da ustanak zadaje udarac osmanskoj vlasti u Evropi u samo srce. Trupe se šalju ovamo u gomilama sa svih strana” – prema: Э. Г. Вартаньян, *Национально-освободительная борьба на Балканах в 1860-е - 1870-е гг. и позиции великих держав накануне русско-турецкой войны*, 40.

²⁶ Rusko-bugarska brigada zajedno sa srpskom vojskom učestvovala je 16. septembra u ofanzivi protiv osmanskih snaga u dolini rijeke Morave. Tokom odlučujućih bitaka od 17. do 19. oktobra 1876. brigada se nalazila u blizini grada Zaječara. Nakon poraza Srbije i uspostavljanja primirja, brigada je prebačena u Kladovo. Dobrovoljačku brigadu podupirao je Petrogradski slavenski komitet koji ju je materijalno pomagao sredstvima prikupljenim od strane ruske inteligencije. Na kraju srpsko-osmanskog rata srpski nacionalisti počeli su nasilno protjerivati bugarske dobrovoljce iz Srbije. Istovremeno su im oduzimali čak i odjeću, pa su neki dobrovoljci umrli od hladnoće na putu za Rumuniju – vidi: В. Конобеев, *Русско-болгарское боевое содружество в войне 1877-1878 годов, Вопросы истории*, № 10, Москва 1951, 43.

Veći dio ruske javnosti vršio je pritisak na vladu da se objavi rat Porti.²⁷ Pokretačku ulogu ideju oslobođenja Balkana od osmanske uprave, kao i ulogu organizatora materijalne, finansijske, humanitarne i vojne pomoći slavenskim pravoslavnim narodima preuzeli su na sebe slavenski komiteti.²⁸ Osim njih, aktivan stav među seljaštvom prema tom pitanju formirali su bivši vojnici, koji su govorili da „negdje daleko njihova polukrvna i istovjerna slavenska braća Srbi i Bugari stradaju od bezbožnih muslimanskih Turaka koji kolju cijela slavenska sela”.²⁹ Propaganda Slavenskih komiteta postala je jednako “značajan faktor u oblikovanju stava društva, vladajuće elite i vojnog okruženja prema sudjelovanju Rusije u rješavanju Istočnog pitanja kao i djelovanje štampe”.³⁰ S početkom “Istočne krize”, novinari «Русского вестника» i «Московских ведомостей» aktivno su pripremali javno mnijenje za mogući rat s Osmanskim carstvom. Sve su više objavljivani članci i bilješke posvećeni prethodnim rusko-osmanskim ratovima i položaju balkanskih Slavena. Istodobno, u širokim krugovima javnosti pojavili su se brojni pozivi caru s molbom da se pruži vojna pomoć pravoslavnim Slavenima na Balkanu.³¹

Publicista Šarapov (Сергей Ф. Шарапов) 1904. naglašava da je “u razdoblju 1876–1878. rat s Osmanskim carstvom pripremala gotovo isključivo štampa”. Štampa – i ne samo slavenofilska – rasplamsala je “slavenski požar u Moskvi i Petrogradu”, koji je natjerao rusku vladu, koja nije željela rat, da 1877.

²⁷ Bilo je, međutim, i onih koji su bili protiv ruske intervencije na strani balkanskih pravoslavnih naroda. Tako je socijalistička štampa smatrala da takvo “pijanstvo” ruskog društva podstiču oni koji žele da skrenu pažnju s krupnih unutrašnjih problema koji su potresali carizam. Politiku carizma oštro je kritikovala i ruska revolucionarno-demokratska javnost, osuđujući spoljnopoliitičku strategiju carizma – vidi: N. Tomović, *Ruski dobrovoljci na Balkanu 1876-1878*, 371; opšir. A. V. Okороков, *Русские добровольцы*, Москва 2004, 32-34.

²⁸ Prvi slavenski komitet je osnovan u Moskvi još 1859. godine. Vodio ga je povjerenik Moskovskog prosvjetnog okruga Aleksej Bahmetjev (Алексей Бахметьев), zatim naizmjenično historičar Mihail Pogodin (Михаил Погодин) i književnik Ivan Aksakov (Иван Аксаков).

²⁹ E. В. Кшнякин-Т. Н. Кадерова, “Восточный вопрос” во внешней политики России во второй половине XIX в.: историография проблемы, u: *Лучшая научно-исследовательская работа*, Пенза 2017, 111.

³⁰ Opšir. С. А. Кочуков, *Общество, правящая элита, армия Российской империи и Русско-турецкая война 1877-1878 гг.* Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук, Саратовский государственный университет имени Н. Г. Чернышевского, Саратов 2012.

³¹ U nastojanju da održe visoki nivo patriotskog entuzijazma u društvu, novinari «Московских ведомостей» i «Русского вестника» često su, nakon izbijanja rata, “namjerno iskrivljivali informacije, umanjujući stvarne gubitke ruske vojske i povećavajući broj ubijenih, ranjenih i zarobljenih Turaka” – vidi: А. М. Ипатов, “Потоки крови... не могут составить предмет торга...” Русско-турецкая война 1877-1878 гг. в оценках консервативной печати Российской империи, *Военно-исторический журнал*, № 5, Москва 2018, 67-72.

započne oružanu borbu s Osmanskim carstvom.³² Tvorci misli patriotske Rusije Dostojevski (Ф. М. Достоевский), Katkov (М. Н. Катков), Aksakov (И. С. Аксаков) gorljivo su istupali u prilog pravoslavnim Slavenima, iako su drugačije shvaćali slavensko pitanje i zadatke Rusije. Pod uticajem njihovih ideja rusko se društvo samoorganiziralo, a javno mnijenje postajalo sve glasnije. Čuveni ruski svetitelj, episkop Višenski Teofan Pustinjak (Феофан Затворник, Вышенский) pisao je iz svog pokoja u manastiru: „Nije li nadahnuće koje nas je obuzelo dejstvo Božije u nama? Mi, prepoznajući to, ne bismo li zajedno trebali da priznamo da nam Bog ovim pokretom poručuje: vama je povereno oslobađanje ovih stradalnika? Možemo odbiti! Bog nikoga ne tera. Ali da li ćemo biti nevinini ako ne poslušamo Božje pozive? Bog će i bez nas naći izvršiоce svoje volje. I stidimo se, ako ništa drugo. Ko ostavi brata, biće ostavljen u pravo vreme”.³³ Oslanjajući se na snažnu podršku javnosti, vlada je odlučila započeti vojne operacije na Balkanu. Veliku ulogu u praktičnim pitanjima pomoći pravoslavnim Slavenima odigrao je Moskovski slavenski komitet (na čelu Aksakov, njegov zamjenik - Katkov).³⁴ Uticaj javnog mnjenja na vanjsku politiku i diplomatiju je, neovisno o uređenju države, do kraja XIX stoljeća postao bitan faktor u Evropi. U Istanbulu su, s druge strane, u maju 1876. mnoge džamije i javna mjesta preplavili demonstranti koji su osuđivali kukavičluk vlade i optuživali je da ništa ne poduzima da okonča velike masakre muslimana. Parcijalne intervencije Evrope u korist “onih koji vrše masakre” izazvale su opštu osudu. Ovi protesti će dovesti do pada sultana Abdul Aziza.³⁵ Ruska intervencija je, u atmosferi propagande i “bugarskih užasa” bila očekivana, uzimajući u obzir i njene šire pretenzije.³⁶ Ruske diplomate su imale “doušnike u vladinim i sultanovim

³² А. Э. Котов, «Нет никакой возможности узнать, чего желает Россия»: славянофильская печать и Сербия в 1880-е годы, *Социологическое обозрение*, т. 11, № 2, Москва 2012, 27.

³³ U štampi su objavljeni apeli kojim su tražene donacije u korist pravoslavnih Slavena. Pažnja u njima je bila skrenuta, prije svega na vjersko i krvno srodstvo sa balkanskim Slovenima: “Svi hrišćani, a mi ruski Sloveni posebno, dužni smo da pomazemo svoju braću po krvi i po Hristu kako god možemo – stvarima i novcem. ... Odgovorimo, braćo, na stradanje našeg rodnog plemena bratski, ruski” – prema: V. Panov, *Balkanska misija Rusije*, <https://naukaikultura.com/balkanska-misija-rusije/>.

³⁴ Slavenski komiteti i njihov idejni i duhovni predvodnik - Moskovski slavenski komitet (Московский Славянский комитет) - organizirali su nabavu i transport oružja na Balkan, stvarali su dobrovoljačke odrede – vidi: Э. А. Попов, Проблема «Российская Империя — Балкань» в творчестве и общественно-политической деятельности М. Н. Каткова, *Вестник Сургутского государственного педагогического университета*, № 3(78), Сургут 2022, 13-14.

³⁵ Nakon svrgavanja krajem maja 1876, bivši sultan je, kroz nekoliko dana, pronađen mrtav, sa presječenim venama, u svojoj sobi u palati Ferije u Ortakeju, koju mu je vlada dodijelila nakon silaska sa trona – vidi: P. Dimon, *Period tanzimata (1839-1878)*, u: *Istorija osmanskog carstva*, prired. R. Mantran, Beograd 2002, 620-621.

³⁶ Raširenu ideju da je Rusija objavila rat kako bi oslobodila Bugare Plamen Mitev (Пламен Митев, *Размисли върху Освободителната война (1877–1878)*, № 2. История, София 1994,

institucijama. Često su u svoje izvještaje unosili direktive Porte i druge dokumente iz osmanskih izvora”.³⁷

Politika ruske vlade kretala se od “oprezne” (Gorčakov) pozicije prema balkanskom problemu ka “odlučnoj” (Ignatjev).³⁸ U Rusiji je rast “slavenskog pokreta” postao temelj za procvat karikatura u političkim časopisima. U javnom

52–59) nazvao je mitom. Po njegovom mišljenju, nije u pitanju krvavo gušenje Aprilskog ustanka u Bugarskoj 1876, niti suosjećanje s patnjama Bugara i glas demokratske ruske javnosti, već situacija u kojoj se našla ruska “voljena” srpska kneževina nakon zlosretnog rata s Osmanskim carstvom, prisilila Petrograd da pristane na vojne mjere. Za carsku je vladu bugarsko pitanje bilo “moneta za potkusurivanje u velikoj političkoj igri”, a što se tiče Sanstefanskog mira, Mitev ga smatra “najvećom farsom koju je dirigiralo rusko ministarstvo vanjskih poslova u drugoj polovini XIX stoljeća. Neki autori su razmatrali događaje 1877–1878. prvenstveno u kontekstu vojno-političke strategije Rusije na Istoku, čiji je glavni cilj bio ovladavanje crnomorskim moreuzima. Prema Plamenu Svetkovu (Пламен Цветков, *Конференция на тема: «Ролята на Русия при Освобождението на България»*, София 1 март 2004 г, *Стенографски протокол*, София 2004, 6–17), ideja o Rusiji kao osloboditeljici duboko je netačna, budući da je jedini cilj Petrograda bilo 1877. zauzimanje bugarske zemlje i učiniti značajan korak prema postizanju potpune dominacije u regiji i kontrole nad moreuzima. U San Stefanu je 1878. navodno bio potpisan sporazum ruskoj okupaciji Bugarske bez ograničenja, a u vezi s tim ovaj historičar navodi da su samo evropske velike sile spasile zemlju od zle sudbine da postane prekodunavska provincija Rusija i odskočna daska za daljnje ekspanzionističke planove. Dakle, prema takvom shvatanju, nije Sanstefanski nego Berlinski ugovor ono što je istinski značajno za Bugarsku, jer ju je upravo on “oslobodio” ruske vlasti i dao joj, iako ograničeni, ali ipak suverenitet. Janko Gočev (Янко Гочев) s svojoj monografiji u tri toma *Русская империя против Болгарии* odlučno pobija “mit” o oslobođenju i kategorički postavlja tezu da je Rusija na bugarsku državu gledala samo kao na instrument u svojoj vojno-političkoj strategiji na Istoku – prema: М. Симов, Хотела ли Россия болгарского Освобождения? Новые интерпретации и мифы в современной болгарской исторической и публицистической литературе, и: *Славяне и Россия: Болгария, Балканы. Проблемы войны и мира. XVIII–XXI вв. (Мифы и реальность)*, Москва 2019, 392-397.

³⁷ Opšir. vidi: А. А. Василенко, *Формирование новых границ в Юго-Восточной Европе во время Восточного кризиса 1875-1878 годов*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Московский педагогический государственный университет (МПГУ), Москва 1999. U vojnim krugovima već su postojali odgovarajući planovi. Načelnik Glavnog štaba Obručev (Н. Н. Обручев) je 1. oktobra 1876. predstavio ministru vojnom Miljutinu (Дмитрий А. Милютин) ratni plan, koji je uključivao i udar na Istanbul. Konačni plan iz marta 1877. također navodi potrebu njegovog zauzimanja. Obručev je smatrao da je ovo “trebalo suočiti Evropu sa svršenom činjenicom. Brz, pobjednički, spektakularan rat trebao je biti ključ nemiješanja drugih sila. Ali do ulaska u Istanbul nije došlo. Snažna Velika Britanija je, vođena svojim interesima, onemogućila realizaciju tog plana - vidi: В. И. Косик, Константинополь – русская дорога, *Славяноведение*, № 1, Москва 2015, 27.

³⁸ С. И. Муртузалиев, Отказ России от политики «безусловного нейтралитета» перед русско-турецкой войной 1877–1878 гг, *Дриновский збірник*, т. 4, София-Харьков 2011, 111. Brojni susreti bugarskih izaslanika u Rusiji dokaz su da ruski službeni krugovi i javnost visoko cijenili važnost i ulogu bugarske misije u Evropi. Posvuda je bugarskim predstavnicima iskazivana briga za sudbinu Bugara, uz želju da Bugarska bude slobodna, kao i spremnost ruske javnosti, vlade i cara da učine sve što mogu za to – vidi: Е. Лазарова, Руско-турската освободителна война и възстановяването на българската държава — условие за установяването на дипломатическите отношения с Русия и участието на България в международния живот, и: *България - Россия. 140 лет дипломатических отношений: история, состояние, перспективы*, Москва 2020, 86-87.

mnijenju jačalo je uvjerenje da je Rusija jedina zaštitnica balkanskih pravoslavnih Slavena, a da zapadne sile svojom službenom politikom neutralnosti i podrškom reformama u Osmanskom carstvu zapravo koče slavensku slobodu.³⁹ U prostoru žurnalističkih sproveda ruske strane u “časopisnim ratovima” na prvom je mjestu bilo suprotstavljanje nesebične oslobodilačke misije Rusije sebičnoj “politici interesa” evropskih sila. Vizualni izgledi tekstova bile su usmjerene na uspostavljanje slike o pravednom, plemenitom i požrtvovnom ratu Rusije za slobodu slavenske braće i za pravoslavnu vjeru. Pritom je sredstvima satirične grafike bila predodređena ključna uloga u stvaranju slike neprijatelja, koji se predstavljao kao „neprijatelj s istoka” (Turci tlačitelji Slavena) i „neprijatelj sa zapada” (evropski političari koji potiču njihovu ratobornost).⁴⁰

Liga triju careva je 1876. uputila Porti Berlinski memorandum s pozivom Osmanskom carstvu da prekine represiju. Nakon što je ono odbilo Londonske protokole 31. marta 1877, koji su od Osmanskog carstva zahtijevali da implementira određene reforme i prava za hrišćanske podanike, da svede vojsku na mirnodopsko stanje, Rusija mu je objavila rat. Započela je rat, ne kao mandator Evrope kako je htjela, nego kao država koja, zbog svog prestiža, nije imala drugog izlaza.⁴¹ Nije htjela “потерять свое влияние в Юго-Восточной

³⁹ Tokom Aprilskog ustanka u Bugarskoj 1876, na inicijativu istaknutog samarskog javnog djelatnika Alabina (П. В. Алабин) počela je priprema legendarne Samarske bojne zastave. Umjetnički vez zastave izveden je radom vještih vezilja-časnih sestara samarskog Iverskog samostana. Ubrzo će samarski stijeg steći neprolaznu slavu, nošen od ruskih vojnika i bugarske milicije tokom rusko-osmanskog rata 1877-1878. godine. Samarska zastava je jedna od glavnih svetinja bugarskog naroda. Bugarski egzarh Stefan primijetio je 1948. da “nije bilo njenih [Crkva – prim.S. B.) nadahnutih poziva ruskim vladarima i ruskom narodu, možda bi Rumuni, Grci, Srbi i Bugari stradali pod osmanskom vlašću – vidi: Ю. П. Аншаков-А. Ю. Шепелева-М. В. Толкачев, Русская православная церковь в освободительной борьбе южных славян в 1875-1878 гг. (на материалах Поволжья), *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, № 3, Самара 2021, 28-31.

⁴⁰ Osmansko carstvo je bila samo relativno zlo u ruskom javnom mnijenju. Čitaoci ruske štampe većinom su bili uvjereni da politika Istanbula ovisi o Londonu. Osmansko carstvo u ruskoj satiričnoj štampi prikazano prvenstveno kao tlačitelj Slavena; Slaveni su prikazivani u pasivnoj slici “balkanskog mučenika”, čiji je jedini branitelj bio “ruski vitez”. Karakterističan i zajednički za sve ruske satirične časopise bio je odnos između pojavnih oblika slike neprijatelja Rusije i Slavena: uvijek je bilježena potpuna ovisnost “istočnog neprijatelja” (Turske) o “zapadnom” – vidi: О. В. Кочукова, Отношение европейских держав к Русско-Турецкой войне 1877–1878 гг. в зеркале политической карикатуры, *Метаморфозы истории*, вып. 22, Псков 2021, 27-28.

⁴¹ V. Čubrilović, *Bosanski ustanak 1875-1878*, Beograd 1996, 237-238. U ljeto 1876. ruski car je shvatio da Rusija ne može izbjeći rat s Osmanskim carstvom. Odlučio je osigurati barem neutralnost evropskih sila. To je bilo najteže učiniti u odnosu na Austro-Ugarsku. Dana 3. (15.) avgusta u Rajhštatu Rusija je morala potpisati ugovor s Austro-Ugarskom, prema kojem je obećala pridržavati se neutralnosti ako dobije pravo okupacije Bosne i Hercegovine. Ovaj sporazum ostao je tajna za mnoge ruske diplomate. U septembru 1876. car je pozvao engleskog veleposlanika i objavio mu da Rusija ne polaže pravo na Carigrad i da neće djelovati protiv interesa Engleske. U septembru 1876. započela je mobilizacija vojske. Događaje su ubrzali neuspjesi srpske kneževine

Европе и на Ближнем Востоке”. U *Manifestu* ruskog cara Aleksandra II od 12/24. aprila 1877. o objavi rata Porti je istaknuto: “Naši verni podanici znaju, kako smo uvijek živo saučestvovali prema hrišćanima ugnjetenim u Turskoj. Našu želju, da popravimo njihovo bijedno stanje, dijelio je i cijeli ruski narod, koji je i sada gotov, da prinese nove žrtve za olakšanje stanja hrišćana na Balkanu”.⁴² Osim agresivnih vanjskopolitički ciljeva carizma, rat je bio nužan i zbog dubokih ekonomskih razloga (primjerice, činjenica da su zemljoposjednici bili zainteresirani za izvoz žita preko Crnog mora). Određenu ulogu igrala su i unutrašnja politička pitanja. Carizam se nadao da će u pobjedničkom ratu pronaći izlaz iz rastuće društvene krize.⁴³ Opšta atmosfera odgovala je trenutku. Slavenofilski zanos je dominirao ruskim društvom.⁴⁴ Jedan savremenik navodi: “Rat je objavljen Turskoj. Dugo su svi bili ljuti na Turke, koji su mučili balkanske hrišćane, novine su bile pune vijesti o turskim zlodjelima... Trebalo je vidjeti opšte veselje: poznanici i stranci čestitali su jedni drugima na ulicama objavu

u ratu s Osmanskim carstvom – vidi: И. В. Чуркина, Славянофилы и русское правительство во время Восточного кризиса 1875-1878 гг, u: *Славяне и Россия: Россия, Болгария, Балканы. Проблемы войны и мира. XVIII–XXI вв. (Мифы и реальность)*, 176.

⁴² В. Панов, *Балканская миссия России*, https://www.stoletie.ru/territoriya_istorii/balkanskaja_missija_rossii_391.htm; упор: J. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*, III, 445-446; М. Г. Смольянинова, *Роль московских славянофилов в освобождении Болгарии от османского ига*, u: *Русско-турецкая война 1877–1878 гг: надежды – перипетии – уроки*, Москва 2020, 150; опшр: Л. В. Горина, *Русско-турецкая война 1877–1878 гг: российско-болгарские научные встречи*, *Вестник Московского университета*, № 5, Серия 8, История, Москва 2012, 51–70. Među savremeniciima se raširilo shvaćanje vjerskog faktora kao jednog od glavnih motiva podupiranja južnoslavenske borbe, prije svega, posebno među ruskim seljaštvom i redovima ruske vojske. Mnogi svjedoci događaja priznali su da je važnu ulogu u njihovoj želji da odu na rusko-osmanski rat odigrala osobna strast prema vojnim poslovima, potraga za nagradama, a za mnoge mlade ljude spas od dosade ili primjer njihovih drugova. Neki su memoaristi otvoreno spominjali da je glavnina oficirskog kora željela rat zbog nagrada i slobodnijeg života, a ne zbog želje za oslobođenjem Slavena. Neizravni dokaz tome može biti dokaz masovnog nezadovoljstva među ranjenim oficirima u vezi s nepravednom raspodjelom nagrada tokom rata; опшр: Е. В. Сучалкин, *Русско-турецкая война 1877–1878 гг. в оценках российских современников*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Белгородский государственный национальный исследовательский университет, Белгород 2013.

⁴³ С. А. Залеский, *Русские войны на Балканах в 1877 - 1878 годах*, <https://library.rs/m/articles/view/РУССКИЕ-ВОИНЫ-НА-БАЛКАНАХ-В-1877-1878-ГОДАХ>.

⁴⁴ Rusko-osmanski rat bio je nova faza u ruskom poznavanju Bugarske kao zemlje i bugarskog naroda. Broj ruskih vojnika i oficira koji su posjetili bugarske zemlje tokom tog rata, uzimajući u obzir rezervu vojske, rotaciju popunu njenih jedinica, premašio je 300 hiljada ljudi. Osim oficira, u bugarskim su zemljama djelovale iz Rusije mnogobrojne medicinske sestre, doktori, trgovački opskrbljivači, ratni dopisnici, esejisti, umjetnici i predstavnici drugih zanimanja. Prvi put u historiji Bugarske bilo je u njoj “toliko ruskih očiju” (“множество русских глаз”). Rezultat toga bila je pojava u Rusiji ogromnog broja vojnih izvještaja, memoara, geografskih opisa, ekonomskih eseja i raznih drugih djela (romani, priče, priče i pjesme). Njihova temeljita naučna analiza još je daleko od završetka; опшр: И. И. Калиганов, *Болгария и болгары глазами участников русско-турецкой войны 1877–1878 гг. (художника-баталиста, лейб-медика, казачьего офицера)*, u: *Славянский мир в третьем тысячелетии*, том 12, Москва 2016, 317-334.

rata... Sve je zahvatila ratna groznica, svi su htjeli biti uključeni u slučaj. Neki su se pridružili aktivnoj vojsci, neki Crvenom krstu, neki su davali dobrovoljne priiloqe, drugi su pili za uspjeh ruskog oružja”.⁴⁵ U «Московских ведомостях» je navedeno da su “trenuci koje sada doživljava Moskva, a s njom i cijela Rusija, rijetki u životu bilo kojeg naroda. Sretne su generacije koje ih dožive. Imaju milošću ispunjenu, obnavljajuću snagu”.⁴⁶ Bugarski revolucionarni komitet u Bukureštu izdao je apel u kojem je stajalo: “Bugari! Neka se svako od vas susretne sa svojom braćom osloboditeljima i neka svako, koliko može, pomogne ruskoj vojsci... Naša budućnost, naš spas ovisi o ovome. Na oružje, mila domovino!”.⁴⁷ Братской риторикой» bilo je prožeto obraćanje cara Aleksandra II Bugarima. Ono je sadržalo metaforu o Rusima i Bugarima kao jedinstvenoj “velikoj hrišćanskoj porodici”, hrišćanima Bugarima kao “braći u vjeri” koji s ruskim narodom dijele osjećaj “sloge i bratske ljubavi”.⁴⁸ Rusko-osmanski rat je bio, kako je pisao osnivač “naučnog slavenofilstva” Danilevski (Н. Я Данилевский), “prva svesna akcija Ruskog naroda i Ruske države u ime oslobođenja porobljenog Slovenstva. Ova visoka vrednost će joj ostati u svakom slučaju, bez obzira na sam njen uspeh”.⁴⁹ On je još 1871. pisao: “Каким дух занимающим восторгом наполнило бы наши сердца сияние нами воздвигнутого креста на куполе святой Софии”. Parola “Krst na Svetoj

⁴⁵ С. Ф. Орешкова, «Восточный вопрос». Предыстория и война 1877–1878 гг. как его завершение, *Вестник Института востоковедения РАН*, № 2, Москва 2018, 99.

⁴⁶ Оршиг. Е. Линькова, Русско-турецкая война 1877 – 1878 гг. и балканский вопрос в представлениях отечественных консерваторов второй половины XIX в, *Перспективы. Электронный журнал*, № 4, Москва 2023, 84-89.

⁴⁷ С. А. Залеский, *Русские войны на Балканах в 1877 - 1878 годах*, <https://library.rs/m/articles/view/РУССКИЕ-ВОИНЫ-НА-БАЛКАНАХ-В-1877-1878-ГОДАХ>.

⁴⁸ “В куда менее высокопарных формулировках подобные «братские императивы» проникали в сознание рядового и офицерского состава русской армии времен Русско-турецкой войны 1877-1878 гг. В основном они приобретали формы высказывания о южных славянах не как о «братьях», но как о «братушках» - према: П. П. Рыхтик, *Черногория в балканской стратегии Российской империи в 1903–1912 гг.: малое «буферное» государство как системный элемент военно-политического планирования*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского, Нижний Новгород 2022, 81.

⁴⁹ On je dalje pisao da su svi pravoslavni Slaveni Balkanskog poluostrva „služili svoju službu Slovenstvu”: „Bugari svojim mučeništvom; Crnogorci svojim pobedama; Srbi... svojom hrabrom odlučnošću da podignu barjak slovenske nezavisnosti, rizikujući samim svojim postojanjem”. Danilevski je kasnije navodio kako su tokom rata ruske trupe prešle Dunav, „vodeći za sobom i Rumune, Srbe i Bugare, prešle Balkan, stajale na vratima Carigrada, a ruski car je naredio da će dati potpunu slobodu Srbiji i Rumuniji, priznati uvek postojeću slobodu Crne Gore i dati punu unutrašnju autonomiju Bugarskoj” - према: А. А. Zagornov, *Srpsko-bugarski odnosi – pitanja saradnje i perspektiva*, Beograd 2024, 190-191.

Sofiji”, značila je ne samo oslobođenje svih hrišćana od osmanske vlasti, nego i hegemoniju Rusije na Balkanu, čemu je ruska vlada težila.⁵⁰

Osnovni cilj ruskih “военных действий должен стать Константинополь”.⁵¹ Pod maskom “borbe za vjeru”, ruska vladajuća elita rješavala je svoje probleme. Rusko-osmanski rat je mogao osnažiti ruski uticaj u crnomorskom regionu, kao i strateški položaj Balkana. Njegovim kontroliranjem Rusija je mogla “держатъ руку на пульсе” juga Evrope.⁵² U ratu 1877–1878. bilo je potrebno savladati ne samo borbenu tvrdoglavost Osmanlija, nego i voditi aktivnu ideološku borbu i propagandni rad na stranicama novina i časopisa. Sama ideja o oslobodilačkom ratu Rusije na Balkanu kao historijskoj misiji izazivala je različite reakcije u evropskom javnom mnijenju. Svijest o tome stvorila je prostor za uzvratni “napad” Rusije u informacijskom ratu, a njena “oslobodilačka misija” bila je suprotstavljena “politici interesa”.⁵³ Po broju vojnika uključenih u rusko-osmanski sukob on se pokazao kao jednim od najvećih u historiji XIX stoljeća. Ruski ministar rata Miljutin (Д. А. Милютин) je napisao da su vodeće evropske države samo čekale da sama Rusija bude uvučena u nezahvalnu borbu s “polubarbarskom državom” i da joj, ako u tome pobjedi, neće dopustiti da uživa u njenim plodovima.⁵⁴

Zanimljiva je bila slika osmanskog neprijatelja opisana u režimskoj štampi. Osim brojnih opisa “Turaka” kao okrutnih pljačkaša koji su mučili mirno hrišćansko stanovništvo Balkana, ruske novine su sadržavale i opise osmanskog vojnika. Pripisivali su mu dobru fizičku kondiciju - “snažan je, snažan, miran, samokontroliran i strpljiv”, i što je najvažnije, poslušan. Pitanje stege više puta se postavljalo na stranicama štampe, ističući ovu osobinu kao jednu od glavnih

⁵⁰ «Крест на святой Софии», <https://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/krest-na-svyatoy-sofii>.

⁵¹ Оршѣр. А. Б. Широкоград, *Русско-турецкие войны (1676–1918)*, Минск-Москва 2000.

⁵² С. А. Кочуков, Мнимая или реальная необходимость войны с Османской империей в 1877-1878 годах? (по материалам источников личного происхождения), *Известия Саратовского университета*, Новая серия. Серия: История. Международные отношения, т. 9, вып. 2, Саратов 2009, 5-6.

⁵³ Uspon ruske štampe u 1870-ima očitovao se ne samo u otvaranju novih publikacija, već i u promjeni oblika informacija koje su predstavljene ruskom društvu. U stvaranju slike neprijatelja (“Turaka tlačitelja”) i evropskih političara koji su ih huškali na ratobornost) sredstva satirične grafike stekla su jasnu prednost. Politička karikatura postala je ne samo “ogledalo” koje na svoj način odražava situaciju na Balkanu, već i “oružje”, strateško središte za oblikovanje koncepta i dizajna informacijskog ratovanja. Rusija je po prvi put uspješno nastupila u takvoj borbi, a taj je nastup bio jedna od važnih faza u “radu na pogreškama” Krimskog rata. Zajednička nit koja se provlači kroz vizualizaciju Istočne krize 1875-1878. je priča o “turskim zločinima”. Sama tema “azijskih zločina” jedna je od konstanti u percepciji slike “neprijatelja s Istoka” u ruskoj satiričnoj publicistici – prema: О. Кочукова-С. Кочуков, «Что творит Царьград». Балканский кризис 1875-1878 годов на страницах журнала «Будильник», *Воронцово поле. Вестник фонда «История отечества»*, № 1, Москва 2022, 67-69.

⁵⁴ С. Ф. Орешкова, «Восточный вопрос». *Предыстория и война 1877–1878 гг. как его завершение*, 98.

prednosti neprijateljske vojske. Niska razina obrazovanja osmanskih vojnika, loša obučenost pješadije, slaba oprema konjice i izviđača, nedovoljna brojnost inženjerskih trupa, u kombinaciji s nepoštanjem viših činova i vrha vojske, stvorili su sliku prilično slabog neprijatelja u očima ruske vojske.⁵⁵ Rusko-osmanski rat 1877–1878. postao je jedan od “najideologiziranijih” u cjelokupnoj historiji Rusije, budući da su uzroci, tok i posljedice rata bili izravno povezani s javnim mnijenjem. O vanjskopolitičkim temama razgovarali su predstavnici vlasti i osobe. Ove okolnosti pridonijele su razvoju nacionalističke ideologije i izgradnji etničkih stereotipa, a popularnost rata u Rusiji uvelike je pridonijela pobjedi ruske vojske.⁵⁶

U službenim dokumentima ruskog vojnog vrha ciljevi rata su ovako formulirani: “otrgnuti Turcima iz vlasti Bugarsku u kojoj su počinili tolika zlodjela”.⁵⁷ General Obručev (Н. Н. Обручев), autor strateškog plana za vođenje rata 1877, definirao je njegov cilj na sljedeći način: “Bezuvjetno uništenje turske vlasti na Balkanu”.⁵⁸ Obručev je još u oktobru 1876. predstavio vojnom ministru Miljutinu prvi plan za rat protiv Osmanskog carstva. U njemu je zabilježen cilj vojnih operacija: “sam Carigrad. Samo na obalama Bosfora se zaista može slomiti vlast Turaka i postići trajni mir, jednom zauvek rešivši naš spor sa njima oko balkanskih hrišćana”.⁵⁹ Rat 1877. planiran je kao skup brzih manevara, čija

⁵⁵ М. С. Нарожная, *Русско-турецкая война (1877–1878): ожидания и реалии восстановления имперского статуса России*, выпускная бакалаврская работа, Факультет исторических и политических наук, Томск 2023, 56.

⁵⁶ М. С. Нарожная, *Русско-турецкая война (1877–1878): ожидания и реалии восстановления имперского статуса России*, 57.

⁵⁷ П. Митев, *Болгарское возрождение и русско-турецкая война 1877-78 гг. за освобождение болгарского народа*, у: *Исторический опыт мировых цивилизаций и Россия*, Владимир 2017, 26.

⁵⁸ И. В. Чуркина, *Россия, славянофилы и зарубежные славяне. Очерки истории*, Москва 2020, 231. Plan za rat s Osmanskim carstvom, koji je izradio general-pukovnik Obručev (Н. Н. Обручев), bio je u skladu s negativnim posljedicama Pariskog mirovnog ugovora iz 1856. i sastojao se od koncentracije vojske u Rumuniji i prelaska Dunava u području Sistova (Svištov). Preko Trnova, Balkana, Jedrena trebalo je brzo stići do Istanbula i prisiliti neprijatelja na kapitulaciju potpisivanjem mirovnog ugovora. Put ruske vojske do središta vojnih operacija na desnoj obali Dunava, koji se nalazilo 800 milja od ruske granice, prolazio je kroz teritorij Rumunije, vazalne kneževine Osmanskog carstva. Car Aleksandar II odlučio joj je priznati puni suverenitet i podržati mladu rumunsku dinastiju u osobi princa Karla, nije želio narušiti njene granice „oružanom silom... Rumunija je trebala postati baza i odskočna daska za rusku vojsku pri prelasku Dunava u nadolazećem ratu s Osmanskim carstvom – prema: М. М. Фролова, Из предыстории русско-турецкой войны 1877–1878 гг.: русско-румынская военная конвенция и договор с товариществом «Греггер, Горвиц и Коган», *Славянский альманах*, № 3-4, Москва 2023, 71-72.

⁵⁹ Odluka da se ruska vojska mobiliše za ratovanje donijeta je 1876., uslijed čega je 1. novembra 1876. objavljena djelimična mobilizacija. Strateški plan za jesen 1876. razrađen je u bilješci vojnog ministra Miljutina, koju je sastavio Obručev. U njoj je uzeto u obzir izmijenjeno stanje Istočnog pitanja prema rezultatima konferencije u Carigradu (2. decembar 1876 – 8. januar 1877). Ministar

je svrha bila zauzimanje Istanbula, što je vojska vidjela kao rješenje za Istočno pitanje.⁶⁰ U ruskom društvu ovaj rat je doživljavan kao vjerski - "rat krsta protiv polumjeseca".⁶¹ Na njega se gledalo u Rusiji kao na božanski plan. Plemići iz Petrograda pisali su Aleksandru II da "ruska zemlja ustaje u ime Hristovo za veliku, pravednu stvar". U pismu caru iz petrogradskog gradskog društva, napomenuto je da ga je "sama providnost predodredila da izvrši sveti podvig oslobađanja hrišćana koji pate pod teškim muslimanskim jarmom".⁶² Aleksandar II koji je pod pritiskom javnog mnijenja objavio rat Osmanskom carstvu, ipak se bojao da udar na ovo carstvo ne povuče za sobom novi rat - evropski.⁶³ Kada je u Moldaviji započela koncentracija ruske vojske, počeo se oblikovati etički topos budućeg rata. Odgovor na pitanje "Što mi radimo ovdje?" bio je iznimno bitan

vojske je, po riječima Obručeva, saopštio da je „naša vojska spremna i organizovana kao nikad do sada... Brzi, odlučujući uspeh naše vojske može umnogome uticati na mišljenje Evrope i navesti je na takve ustupke o kojima je sada nemoguće ni misliti”. Kao rezultat toga, slaba opozicija ratu je potpuno prevaziđena, a vlada je u potpunosti preuzela kurs neupotrebe sile za rješavanje balkanskog pitanja. Nakon nekog vremena, Obručev, glavni vojni planer vojnog , sastavio je „Razmatranja u slučaju rata sa Turskom u proljeće 1877. godine”. On je primetio da su „Turci uspjeli znatno da razviju svoje snage, povukli sve što su mogli na Dunavsku pozornicu, povećali broj brodova na Dunavu, unapredili tvrđave, dopunili svoje naoružanje. Istovremeno, žar u Slovena je oslabio, Srbi su potpuno napustili teren, a Rumuni, koji su na jesen bili željni da krenu u prethodnicu naše vojske, gotovo odbijaju da uzmu bilo kakvo učešće u ratu”. On jasno definiše cilj budućeg rata, on „...sada više ne može biti ništa drugo do potpuno, neopozivo uništenje Turaka na Balkanskom poluostrvu. Okupacija Bugarske nikako neće dati ove rezultate, – razvija svoju misao autor. Dokle god Turci budu posedovali Carigradsko poluostrvo i gospodarili Crnim morem, neće priznati da su poraženi. Pod ovim uslovima, Obručev je smatrao da su „... tokom protekle zime turske snage značajno porasle, a pošto naš uspeh uglavnom, ako ne samo, zavisi od brzine kojom stignemo do Carigrada, onda sredstava koja smo pripremili za rat na jesen, sada se pokazuju nedovoljnim” – prema: N. Kopilov, *Dunavska pozornica i strateško planiranje ruske komande u ratu 1877-1878*, u: *Evropa i Dunav - Dunav u geopolitičkim strategijama evropskih država*, Beograd 2023, 286-288.

⁶⁰ N. Kopilov, *Dunavska pozornica i strateško planiranje ruske komande u ratu 1877-1878*, 289.

⁶¹ В. Н. Аврамова, Рецепция образа России в болгарских массмедиа, Медиалингвистика, т. 7, № 1, Санкт-Петербург 2020, 63.

⁶² Drugi stav formiran je među oficirima. Sudionici događaja percipirali su nadolazeću kampanju ne toliko iz ideološke komponente, koliko sa stajališta promjene u uobičajenom okruženju. U svojim memoarima A. A. Brusilov (А. А. Брусилов), koji je učestvovao u ratu 1877–1878. s činom poručnika na kavkaskom frontu, opisivao je ovo vrijeme: “Jedva da je iko bio posebno inspiriran idejom da ide u borbu za oslobođenje Slavena..., budući da je cilj većine bio upravo sam rat, tokom kojeg život teče bezbrižno, široko i živo, novčano se povećava sadržaj... Što se tiče nižih činova, dakle... najviše su se radovali izlasku iz odvratne kasarne, gdje se sve mora raditi na zapovijed. Kada živite na cesti, svi imaju puno prostora. Niko nije postavljao pitanje zašto je rat potreban, za što ćemo se boriti itd., smatrajući da je stvar cara da odlučuje, a naša samo da provedemo. Koliko mi je poznato, takvi su osjećaji i mišljenja prevladavali u svim pukovnijama Kavkaske vojske”. Ovakav položaj među vojskom objašnjava se teškim stanjem ruskog oficirskog kadra. Krizno stanje očitovalo se još u Krimskom ratu – prema: М. С. Нарожная, *Русско-турецкая война (1877–1878): ожидания и реалии восстановления имперского статуса России*, 52.

⁶³ М. М. Фролова, К вопросу о назначении великого князя Николая Николаевича (Старшего) главнокомандующим Дунайской армией, *Славянский альманах*, № 1-2, Москва 2023, 56.

za vojnike i oficire. Struktura ovog toposa određena je činjenicom da vojnici i oficiri, osim rijetkih izuzetaka, nisu imali stvarne informacije o događajima na prostoru Bugarske. Sticao se dojam da je vojska na svim nivoima čula samo ono što je bila spremna čuti – “o zlodjelima Turaka nad Bugarima”. Pravo Bugara na nezavisnost bilo je nesporno ne sa stajališta prava naroda na samoodređenje, već s vjerskog gledišta - pravoslavni narod ne može biti pod vlašću ljudi druge vjere, osobito muslimana.⁶⁴ Slaba tačka ruske vojske je bila izuzetno niska razina pismenosti u njenim redovima. No, upravo će ta činjenica odrediti odnos vojnika prema ratu s Osmanskim carstvom. Prema podacima ruskog vojnog vrha, prije rata s Osmanskim carstvom samo je 5% vojnika ruske vojske znalo čitati i pisati. Ovako niska stopa uvjetovana je i činjenicom da sami oficiri nisu bili posebno revnosni za opismenjavanje vojnika. Većina oficira smatrala je da “topovsko meso” nema potrebe za opismenjavanjem, a povremeno ništa nije sprječavalo vojnike da budu redoviti gosti u kafanama. Činjenica je da su oficiri pokušavali prenijeti svoje obrazovne funkcije na vojnog sveštenika. On je vodio ne samo crkvene službe bogoslužjenja, već je održavao i večernje razgovore s vojnicima jednom svake dvije nedjelje. Ovi neredovni razgovori bili su osnova za formiranje slike o ruskom vojniku u rusko-osmanskome ratu 1877–1878, njegovom stavu prema ratu i rješavanju “balkanskog problema”. U ovom slučaju, sastanci vojnog sveštenika s vojnicima mogu se također smatrati svojevrsnim političkim informacijama, tokom kojih je postojala nenametljiva propaganda u vezi s službom. Politička situacija na Balkanu prikazivana je u formi pristupačnijoj vojnicima, te je razvijena ideja o pomoći „braći” koju je „Turska tlačila”.⁶⁵

⁶⁴ Stoga se zadatak oslobađanja pravoslavnih Slavena od “turskog jarma” činio duboko etički. Ovaj glavni element etičkog toposa ruske vojske već je postojao u gotovo obliku kao pojam “hristoljubive vojske”, koji se počeo oblikovati tokom Krimskog rata (1853-1856). On je bio jedan od vrhunaca javne, filozofske i teološke pozornosti na problem rata i pravoslavne vojske. U Rusiji se počela razvijati moralna teologija, koja je u temi rata pronašla bogato tlo za razmišljanje. Glavni elementi koncepta “hristoljubive vojske” su se oblikovali u sljedeću trijadu: odanost pravoslavnom suverenu, pozivanje na historijsko sjećanje i netrpeljivost prema protivnicima pravoslavne vjere – vidi: А. Луньков, Православный этос Русско-турецкой войны 1877–1878 гг: топологический и дискурсологический анализ, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, br. 99, Novi Sad 2021, 127-128.

⁶⁵ Stariji vojnici bili su izvorni nositelji informacija za nove vojnike. Na početku rata u redovima ruske vojske bio je značajan broj vojnog osoblja koje je već prošlo kroz Krimski rat. Osim toga, ruska vojska je razvila neku vrstu “navike” u pogledu Osmanskog carstva. Vojnici su ovo carstvo smatrali obaveznim neprijateljem; svaki “Turčin” bio je prirodni neprijatelj pravog hrišćanina. Stoga je svaka glasina ili vijest o predstojećem ratu protiv Porte naišla na pozitivan odjek u redovima ruske vojske. Više od 80% svih vojnika nije imalo pojma o borbenim sposobnostima Osmanskog carstva. Vojnici su bili podvrgnuti istom faktoru “protuosmanske mode” kao i ostatak ruskog društva. Ideja da ruski vojnici idu na Balkan izvršiti sveti zadatak - osloboditi braću po vjeri od turskog jarma - zahvatila je doslovno sve. Već tokom rata formirano je službeno stajalište prema kojem će ruski vojnici ispuniti svoju historijsku misiju - “spasiti svoju braću” od turskog jarma. U jednom od anonimnih sjećanja posvećenih ratovima 1876-1878, navodi se: “Ko se od nas ne sjeća ovog divnog vremena. Nema sela koje nije čulo za “dobrovoljce”; nema grada u kojem ih mnoštvo ljudi ne bi ispratilo uz blagoslove i želje. Zemljoposjednik, seljak od pluga, penzionisani vojn,

Nakon rata 1812. (Отечественная война 1812 года) rusko-osmanski rat 1877-1878. bio je jedini vanjskopolitički događaj koji je naišao na značajan odjek u svim slojevima ruskog društva. Niko nije ostao ravnodušan prema ratu na Balkanu, bez obzira na socijalne, imovinske i ideološke pozicije različitih skupina društva.⁶⁶ Ruska objava rata 1877. popraćena je manifestacijama narodnog slavlja - veselo mnoštvo šetalo je ulicama Moskve i Petrograda, ljudi su se bacali jedni drugima u zagrljaj. Prvi put u historiji Rusije društvo je uvuklo autokratiju u rat, ili barem djelovalo kao odlučujući faktor u njenom uvlačenju.⁶⁷ Dan nakon vijesti o potpisivanju carskog manifesta o objavi rata Osmanskom carstvu, organizirane su molitve za pobjede ruske vojske.⁶⁸ Duhovni i religiozni faktor igrao je veliku ulogu ne samo u razumijevanju događaja druge polovine 1870-ih glavnim slojevima ruskog društva, već i u službeno vođenoj vanjskoj politici Ruskog carstva na Balkanu.⁶⁹ Ruska pravoslavna crkva, kao i tokom

oficir – svi su bili privučeni ratom, gdje se prolijevala ruska krv pored krvi njihove srpske braće”. U drugom izvoru memoarist ističe: „S kakvom smo zavišću gledali kad su dobrovoljci iz grada odlazili u Srbiju: i sami smo bili vođeni tim osjećajima - pomoći bratu Bugarima i osvetiti se Turcima za oskrnavljeni krst, za oskrnavljenu vjeru Hristovu; a sada smo konačno dočekali i idemo kamo su dobrovoljci ciljali!” – vidi: С. А. Кочуков, Русский солдат в балканском кризисе середины 70-х годов XIX века, Известия Саратовского университета, Новая серия. Серия: История. *Международные отношения*, т. 11, вып. 2, ч. 1, Саратов 2011, 75-77.

⁶⁶ С. А. Кочуков, Отношение образованного общества России к Русско-турецкой войне 1877–1878 гг., *Власть*, № 11, Москва 2011, 163-165.

⁶⁷ Trubađur za ulazak u rat bio je F. M. Dostojevski. On u svom *Dnevniku pisca* navodi da je vrijeme “da tako veliki div kao što je Rusija konačno izađe iz svoje zaključane sobe, u kojoj je već narastao do stropa, na otvoreno, da udahne slobodnog zraka. mora i okeana... Rat će osvježiti zrak koji udišemo i u kojem se gušimo, sjedeći u slabosti korupcije i duhovnog ugnjetavanja”. Fjodor Mihajlovič (Федор Михайлович) je bio rječit: “Veliki istočni orao vinuo se iznad svijeta. On ne želi osvajati, ne širiti granice, već osloboditi i vratiti potlačene i potlačene, dati im život za dobrobit čovječanstva”. Iskusni političari bili su uzbunjeni. I cara Aleksandra II i kancelara A. M. Gorčakova je obuzeo sindrom krimske katastrofe, znali su da će Velika Britanija i Austro-Ugarska stati u odbranu Osmanskog carstva. Ministri unutrašnjih poslova i državne imovine dijelili su tu zabrinutost. Ministar finansija Rejtern (М. X. Рейтерн), koji je dugi niz godina “nakon Krima” izvlačio zemlju iz dužničke rupe, predviđao je, u slučaju novog rata, finansijski kolaps države, privrednu krizu, odbijanje reformi i razvoj revolucionarnog pokreta. Nudio je ostavku, ali je odbijen. Usamljeni protivnici rata bili su pritjerani uza zid – vidi: В. Н. Виноградов, Русско-турецкая война 1877-1878 гг.: власть и общество, *Славяноведение*, № 5, Москва 2008, 3-11.

⁶⁸ Tri dana kasnije, Sveti Sinod je izdao naredbu da se u svim crkvama, svakodnevno služe molitve Bogu za pobjedu nad neprijateljem. Naredba je, prema okvirnom broju crkava, štampana u 50.000 primjeraka – vidi: С. В. Архипов, Благотворительность Русской Православной Церкви во время Русско-турецкой войны 1877–1878 гг., *Вестник Московского государственного областного университета, Серия: История и политические науки*, № 3, Москва 2015, 132.

⁶⁹ Značajan dio izvora ukazuje na percepciju rusko-osmanskog rata od strane običnih ljudi kao međuvjerskog sukoba, u kojem je misija da Rusije osigura zaštitu istovjernih naroda Balkana od “ugnjjetavanja muslimana koje predstavljaju Turci”. Ogromna većina izvora ne govori ništa o suvisloj svijesti o vezama s južnim Slavenima. Slaba svijest većine o balkanskim Slavenima kao krvno srodnim bratskim narodima, ponekad zabilježena u izvorima anegdotskim pričama, služi samo kao dodatni argument u prilog tome da je vjerski faktor bio jedan od odlučujućih u podršci

prethodnih vojnih sukoba, djelovala je u bliskom jedinstvu s vladom i društvom. U svim crkvama u zemlji čitane su propovijedi u kojima su svećenici tumačili narodu pravednu, svetu prirodu rata (zaštita naše slavenske braće od turskog islamskog jarma).⁷⁰ U apelima episkopa (“Московские епархиальные ведомости”), jasno je stavljeno do znanja pravoslavicima da se rat ne vodi protiv Turaka kao etničke skupine, već protiv cjelokupnog islama kao vjere, da je to sveti rat. Islam, koji, prema riječima sveštenika, naređuje svojim sljedbenicima da masakriraju sve koji mu ne pripadaju, čak i nevine, može se smatrati još gorim od paganstva. Sveštenici su izravno izražavali svoju želju, potkrijepljenu molitvom, za potpunim nestankom islama, “ni manje, nego čak više od paganstva i idolopoklonstva”.⁷¹ Propovijedi na stranicama «Воронежских епархиальных ведомостей» pokrивale su temu rata 1877.-1878. s gledišta pravoslavne vjere. Uz njihovu pomoć, sveštenstvo je objašnjavalo vjernicima potrebu da Rusija učestvuje u tom ratu, svoju svetu dužnost prema istovjernim južnoslavenskim narodima.⁷² U mnogočemu društveni stav u Rusiji tokom Istočne krize bio je

borbi pravoslavnih balkanskih Slavena u ruskom društvu – prema: А. А. Ярошук-Е. А. Сучалкин, Роль религиозного фактора в мотивации поддержки южных славян в общественном движении России 1875–1878 гг. (на основе документов личного происхождения), *Молодежный инновационный вестник*, т. 9. № 1, Воронеж 2020, 141.

⁷⁰ Uloga Ruske pravoslavne crkve u ratovima Ruskog carstva nije bila ograničena samo na sudjelovanje vojnog i pomorskog sveštenstva u pohodima i bitkama, niti na prikupljanje novčanih priloga za potrebe rata. Vojni sveštenik je bio i učitelj i odgojitelj pravoslavne ruske vojske, voditelj njena duhovnog i moralnog života. Odgoj vojnika obuhvatao je jačanje vjere u Boga, odanosti caru i ljubavi prema domovini. Crkva je objašnjavala narodu smisao, ciljeve i prirodu ratova, stvarala „sliku neprijatelja”, podržavala osjećaj nacionalnog jedinstva u društvu, često prepoznajući i predstavljajući vojne sukobe kao vjerski i civilizacijski sukob pravoslavne Rusije i drugih konfesionalnih država. Rat 1877-1878, koji je rusko društvo doživljavao kao svetu borbu za odbranu jednovjernih pravoslavnih Slavena Balkana od turskog islamskog jarma, imao je i crkvene i političke predušlove povezane s pravoslavnim faktorom ruske politike u ovoj regiji. Tokom rata ruski vojni sveštenici su više puta održavali zajedničke službe s bugarskim sveštenstvom –vidi: С. А. Кочуков, «За братьев-славян»: Русско-турецкая война 1877–1878 гг. в восприятии общества, власти и армии Российской империи, Саратов 2012, 325–336; Н. Н. Лисовой-А. В. Назаренко-Л. В. Мельникова-И. Ю. Смирнова, Империя и церковь в истории России: духовные основы политики, национальной безопасности и русского присутствия в мире (XVIII – начало XX вв), u: *Историческая память и российская идентичность*, Москва 2018, 74-77.

⁷¹ С. В. Архипов, Русско-турецкая война 1877-1878 гг. в церковной периодической печати (по материалам газеты «Московские епархиальные ведомости»), *Вестник Московского государственного областного университета, Серия: История и политические науки*, № 4, Москва 2015, 89-90.

⁷² Sveštenstvo je u svojim propovijedima tumačilo potrebu rata i opravdavalo ga s gledišta vjere. U propovijedima se govorilo o svetoj dužnosti Rusije da zaštiti pravoslavne narode – “to je za nas Ruse dužnost u odnosu na našu južnu slavensku braću, podvižnike i stradalnike za ideju slavizma”. Ta se dužnost sastojala u “borbi protiv fanatizma turskog muhamedanstva”, koje, prema autoru propovijedi, “sada tamo očituje pakleno carstvo neznanja, ugnjetavanja i brutalnosti, kojemu je teško naći sličnost ne samo među divljacima, ali i među pravim divljim životinjama” – prema: Д. В. Наумов, Русско-турецкая война 1877-1878 гг. в церковной публицистике (на материале

uzrokovan uticajem Ruske pravoslavne crkve.⁷³ Svaka velika pobjeda ruskog i sveslavenskog pravoslavnog oružja svečano je obilježavana u Moskvi molebanima.⁷⁴ Ruska pravoslavna crkva i rusko društvo doživljavali su rat protiv Osmanskog carstva 1877. kao svetu borbu za oslobođenje jednovjernih Slavena Balkana od “turskog islamskog jarma” (“от турецкого исламского ига”).⁷⁵ Crkva je podupirala ideju koju su iznijeli slavenofili o ujedinjenju svih pravoslavnih slavenskih naroda pod okriljem Rusije.⁷⁶ Za potrebe vojske prikupljeno je 14 miliona rubalja.⁷⁷ Rusko-osmanski rat je bio prvi vojni događaj u kojem je ruska štampa imala svoje akreditirane predstavnike.⁷⁸ Uvjerenje da ruski vojnici čine svetu stvar kada idu u rat vidjelo se doslovno u svemu. No, bez obzira na veledržavne izjave, mnogima je bilo jasno da je rat opasan posao i da

Воронежских епархиальных ведомостей), у: *Карамзинские чтения*: сб. материалов науч.-практ. конф., посвящённой 250-летию со дня рождения Н. М. Карамзина, Белгород 2017, 84.

⁷³ Zahvaljujući naporima Ruske pravoslavne crkve, rusko-osmanski rat 1877-1878. proglašen je za vjerski, sveti rat. Od posebnog simboličkog značaja bio je blagoslov mitropolita Inokentija (Иннокентий) caru za sveti rat. Vojni kler za vrijeme rata 1877-1878. bio je i glavno nadahnuće vojnicima za podvige, utjeha u razdobljima neuspjeha, nada u brzu pobjedu, kao i glavni oslonac ranjenim i bolesnim vojnicima, te u cjelini - moralna osnova ruske vojske; opšir. С. В. Архипов, *Русская Православная Церковь и Восточный кризис 1875 - 1878 гг.*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Московский государственный областной университет, Москва 2016.

⁷⁴ С. В. Архипов, *Русско-турецкая война 1877-1878 гг. в церковной периодической печати (по материалам газеты «Московские епархиальные ведомости»)*, 91.

⁷⁵ U to vrijeme posebno je bila aktualna zapovijed Isusa Hrista: “Niko nema veće ljubavi od ove da ko život svoj položi za svoje prijatelje”. Ruska crkva nije zabranjivala sudjelovanje u ratovima za odbranu domovine, pravoslavne vjere i istovjernika; štoviše, prepoznavała je takve sukobe kao svete, a vojnike koji u njima stradaју - kao podvig požrtvovane hrišćanske ljubavi – prema: Л. В. Мельникова, *Русская Православная Церковь и Русско-турецкая война 1877–1878 гг.*, Москва 2020, 34-35.

⁷⁶ Л. В. Мельникова, *Русско-турецкая война 1877-1878 гг. глазами полкового священника Вакха Гурьева*, *Военно-исторический журнал*, № 12, Москва 2015, 60-65.

⁷⁷ И. В. Чуркина, *Россия, славянофилы и зарубежные славяне. Очерки истории*, 231. U dva desetljeća od Krimskog rata od početka balkanske krize (1875) u Ruskom carstvu dogodile su se znatne promjene: formirao se javni prostor i sfera javnog mnijenja. Vojna reforma 1874. stvorila je vojsku regrutiranu novačenjem. Širenje pismenosti odredilo je razvoj masovne štampe. Jedan od motiva za rata o kome se malo govorilo, bio je i revanš za Krimski rat (1853-1856), koji je, između ostalog, bio razoran za rusku ekonomiju. Rat 1877. je zahtijevao stvaranje širokog ideološkog okvira - kao potonja je odabrana tema “oslobođenja”, koja je dalje varirala kao oslobađanje “Slavena”, “pravoslavne braće” itd. Moskovska i petrogradska štampa stvorala je u javnosti najrealnija očekivanja o mogućim rezultatima vojnih operacija. Tokom cijeloga rata vlastima nisu smetali najradikalnije “rodoljubive” izjave u štampi o ciljevima rata, sve do postavljanja “krsta nad Aja Sofijom” – vidi: А. А. Тесля, *Риторика и логика репрезентаций русско-турецкой войны 1877-1878 годов в российском публичном пространстве*, *Слово.ру: Балтийский акцент*, № 4, Калининград 2018, 66, 70-71.

⁷⁸ С. А. Кочуков, *К вопросу формирования корпуса военных корреспондентов в русско-турецкой войне 1877–1878 годов*, *Известия Саратовского университета, Новая серия. Серия: История. Международные отношения*, т. 11, вып. 2, ч. 2, Саратов 2011, 65.

se ne zna kako će za sve završiti. Psihologija vojnika potpuno se promijenila nakon prvih borbi, nakon pojave mrtvih i ranjenih: “Malo zatim stigla je vijest o pogibiji naših drugova. Služen je parastos u prisutnosti cijelog puka, a onda smo svi počeli razmišljati – zašto smo mi ovdje, kome su potrebne naše žrtve?”⁷⁹

Jedan od ratnih ciljeva Rusije bilo je oslobođenje Bugarske i stvaranje nezavisnih država na Balkanu (Srbija, Crna Gora, Rumunija). No, ulaskom u rat Rusija je slijedila i vlastite geopolitičke interese: nadala se da će u ranom pobjedničkom ratu ojačati svoj ideološki i politički uticaj na Balkanu.⁸⁰

Mobilizacijski raspored ruske vojske proveden je na visokom nivou i postao je jedan od najvažnijih faktora pobjede.⁸¹ Jedan od važnih faktora bila su društvena antiosmanska kretanja u Rusiji koja su na sve moguće načine pozivala na prikupljanje snaga i sredstava za rat s Osmanskim carstvom. Maksimov (M. B. Максимов), neposredni sudionik događaja, prisjećao se u vezi s tim: “Osnovno načelo pravog rata je bilo veliko načelo: načelo oslobođenja Slavena od despotskog jarma. Ko nam je šapnuo ove riječi? To su šaputali publicisti”.⁸² Bio je to “slavenski krstaški rat” (“крестовый поход”) - kako su ga ocjenjivali

⁷⁹ Uprkos činjenici da su oficiri u svojim memoarima uvijek vrlo laskavo govorili o vojnicima, dolazilo je do raznih nesporazuma u odnosima s lokalnim stanovništvom. Tokom bugarskog i srpskog ustanka bilo je slučajeva ubijanja lokalnog stanovništva i pljačke od strane ruskih dobrovoljaca. Tokom rusko-osmanskog rata 1877–1878. štampa je pokušavala pokriti takve slučajeve, prikazujući samo pozitivne strane ruskog vojnika – vidi: С. А. Кочуков, *Русский солдат в балканском кризисе середины 70-х годов XIX века*, 76-78.

⁸⁰ Ogromna većina stanovništva Povolžja pozdravila je rat, smatrajući da je to jedini način oslobođenja balkanskih Slavena. To se odnosi i na pravoslavne i na predstavnike drugih vjera. Tako je u obraćanju tatarskog stanovništva Nižnenovgorodske gubernije Aleksandru II izražena spremnost ne samo moliti se “za pobjedu ruskog oružja”, već i “umrijeti za postizanje sretnog života kakav uživamo pod visokom moći Vašeg Veličanstva». Bilo je, međutim, i protivnika rata. Među njima su bili pomoćnik šefa pokrajinskog žandariskog odjela u Nižnjem Novgorodu Perfiljev (П. С. Перфильев). Smatrao je da, usprkos simpatijama Rusije prema balkanskim pravoslavnim Slavenima, ne treba zbog njih ratovati, jer Rusija ima dovoljno svojih unutarasnih problema, socijalnih i finansijskih, te da njih prvo treba riješiti – prema: Ю. П. Аншаков, *Волжане в борьбе за свободу Болгарии в русско-турецкую войну 1877-1878 гг. Часть I, Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, № 4, Самара 2022, 17.

⁸¹ Ipak, u njegovom su procesu uočeni su neki nedostaci: 1) nedostatak vojno obučene rezerve nižih činova i zapovjednog osoblja; 2) bilo je problema s opskrbom vojske konjima - brojni su slučajevi preplaćivanja konja opskrbljenih od stanovništva; 3) nedostatak potrebne količine materijalnih sredstava za mobilizaciju jedinica; 4) nedostatak osoblja i zaliha za mobilizaciju rezervnih trupa. Do početka 1877. ruske oružane snage brojale su 28.332 oficira i 1.004.706 vojnika. U julu 1878., do kraja Berlinskog kongresa, ruske su oružane snage postigle maksimalnu veličinu. Sastojale su se od 53.019 oficira, 1.646.165 vojnika – prema: О. Л. Макаревич, *Мобилизационное развертывание русской армии во время русско-турецкой войны 1877–1878 гг.*, *Известия Воронежского государственного педагогического университета*, № 4(285), Волгоград 2019, 134.

⁸² Н. С. Кучер, *Отношения России и Турции в период великого Восточного кризиса 1875–1878 гг.*, у: *Турция и славянский мир: вопросы международных отношений и историко-культурных связей*, Краснодар 2016, 69.

1877–1878. mnogi obrazovani ljudi u Rusiji.⁸³ “Stotinama godina turski jaram teško je pritiskao hrišćane, našu braću. Gorko je njihovo ropstvo! Sve što je čovjeku drago: Hristova sveta vjera, pošteno ime, znojem i krvlju stečena dobra, sve je oskvrnjeno i oskvrnjeno od nevjernika... Iscrpljena je mjera strpljivosti Našega cara Osloboditelja. Posljednja riječ carska je izrečena: Turskoj je objavljen rat!” - navedeno je u naredbi ruskog vrhovnog zapovjednika velikog kneza Nikolaja Nikolajeviča (Николай Николаевич Старший) za angažirane vojne snage.⁸⁴ “Крестовый поход” je, napominje 1927. nekadašnji carski general Nikolaj Epančin (Н. А. Епанчин), pokrenut “voljom i ljubavlju ruskog cara i ruskog naroda za oslobođenje miliona pravoslavaca na Bliskom istoku od višestoljetnog turskog jarma. Rusija je od davnina bila zaštitnica i ovih potlačenih hrišćana. Od davnina je također nastojala osigurati svoj položaj na obali Crnog mora. Tako je Rusija u bliskoistočnom pitanju imala dva zadatka: pomoći potlačenim hrišćanima i osigurati svoju južnu granicu”.⁸⁵

Početak rata izazvao je u ruskom društvu i štampi novi val zanimanja za historiju i kulturu balkanskih naroda. Ove materijale treba smatrati dijelom propagandne kampanje osmišljene da naglasi pravdu, pa i nužnost rata.⁸⁶ Sadržaj

⁸³ И. А. Козлов, *По следам «Турецкого гамбита», или Русская «полупобеда» 1878 года*, Москва 2014, 13. Glavna ideja djela uticajnog ruskog historičara Gejsmana (И. А. Гейсман, *Славянский крестовый поход: (По случаю 25-летия со времени начала войны 1877 - 1878 гг)*, Санкт-Петербург 1902) je da Rusija nije imala nikakvih vlastitih motiva na Balkanu i Kavkazu, borila se isključivo u obrani hrišćana. S obzirom na to, vojska je bila nadahnuta osjećajem dužnosti, kao “kost od kosti i meso od mesa ruskog naroda”. Vjerski kriterij za procjenu uzroka rata navodi Gejsmana na religijsko objašnjenje njegove prirode. Odobravao je izraz “slavenski krstaški rat”. Geisman je vrlo često koristio ovu definiciju. Otvoreno je uspoređivao događaje 1877-1878. s krstaškim ratovima u srednjem vijeku, utvrđujući da je Zapad već zaboravio nadahnuće koje ga je pokretalo “tokom borbe za vjeru” – vidi: *Итоги русско-турецкой войны 1877-1878 гг. в отечественной историографии*, Белгород 2017, 37-38.

⁸⁴ Uoči rata je shodno zakonu «О всеобщей воинской повинности» objavljena mobilizacija. Izvršeno je tokom 1877. nekoliko dodatnih mobilizacija. Ukupno je 1876-1878. mobilizirano 626.000 vojnika – vidi: В. В. Раков, *Эхо Балкан: русско-турецкая война 1877–1878 годов и население Курской губернии*, u: *Сербия, славянский мир и их соседи (к 630-летию битвы на Косовом поле)*, Краснодар 2019, 90.

⁸⁵ “Nikada odnosi između cara, naroda i vojske, koja je bila meso od mesa i kost od kostiju naroda, nisu bili tako bliski, topli, srdačni kao za vrijeme rata, prema kojem se narod tako simpatično i svjesno odnosio, i koji je u njihovim očima bio doista krstaški rat” – prema: Н. А. Епанчин, *Крестовый поход 1877-1878 гг.*, https://www.simvolika.org/mars_135.htm.

⁸⁶ U razdoblju popularnosti slavenofilskih ideja Bugari i Srbi predstavljani su u ruskoj javnosti kao prirodne mete suosjećanja i solidarnosti. Njihova slika je bila satkana od ustaljenih slavenofilskih stereotipa. Jedna od njih bila je iluzija o fanatičnoj privrženosti “turskih Slavena” Rusiji i njihovoj spremnosti da uzmu oružje u ruke na njen prvi poziv. Svijest političke i intelektualne elite ruskog društva bila je rezultat temeljno drugačijeg doba, među glavnim vrijednostima kojih je glavni značaj pridavan sferi političke interakcije. Rusi su slabo razumjeli mentalitet balkanskih Slavena, kako su Bugari i Srbi doživljavali svijet i kakvi su bili njihovi stvarni osjećaji prema “ruskim osloboditeljima”. Ako su se u Rusiji panslavističke ideje uglavnom doživljavale kao sredstvo za provođenje ruske mesijanske uloge, onda su ih sami slavenski narodi doživljavali isključivo kao

takvih etnografskih crtica trebao je u čitaocima pobuditi osjećaj slavenske solidarnosti, ogorčenost nad nepravdom i nečovječnošću osmanskog ugnjetavanja.⁸⁷ Ruski generali su imali gotove planove o osvajanju Istanbula, da treba “staviti Evropu pred svršenu činjenicu. Brz, pobjednički, spektakularan rat trebao je biti ključ nemiješanja drugih sila”.⁸⁸ U ruskim planovima za rat s Osmanskim carstvom tri su faktora igrala ključnu ulogu - zemljopis, vrijeme i osmanska kontrola nad Crnim morem.⁸⁹ Zemljopis i osmanska dominacija u Crnom moru diktirali su kopneni pohod u dva smjera: Kavkaz i Balkan, pri čemu je potonji preusmjeravao glavne napore.⁹⁰ Ruski plan djelovanja u slučaju rata s Portom razrađen je u jesen 1876. godine.⁹¹ Munjevitna kampanja protiv slabijeg,

sredstvo za ostvarivanje svojih nacionalnih interesa uz pomoć moćne ruske države. Ključni događaj u historiji pravoslavnih Slavena i ideja o slavenskom jedinstvu bio je rusko-osmanski rat (1877-1878). Rat i poratni period značajno su promijenili odnos ruskog društva prema slavenskom svijetu.; opšir. Ю. В. Ромашов, *Образ южных славян и идея славянского единства в панславистских концепциях в России второй половины XIX - начала XX вв.* Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Работа выполнена в Федеральном государственном бюджетном образовательном учреждении высшего профессионального образования «Саратовский государственный технический университет имени Гагарина Ю. А.», Саратов 2013.

⁸⁷ Romantične slike balkanskih hrišćanskih hajduka uklapaju se u političku zbilju rata, pravdajući ga kao bratsku pomoć obespravljenima u njihovoj neravnopravnoj borbi. Idealizirajući hajduke, novinari «Вестника Европы» nisu štedjeli crne boje opisujući politički i ekonomski sistem Porte. Osmanska elita u takvim je esejima izgledala krajnje pokvarena, neuka, fanatična i varvarski okrutna. Čak su se i liberalno orijentirani političari iz mladoturskog pokreta prikazivali kao “zakleti neprijatelji evropske kulture i ljudske jednakosti” – vidi: Н. Ю. Николаев, *Восточный кризис и русско-турецкая война на страницах журнала «Вестник Европы» в 1875-1878. годах*, 142.

⁸⁸ “Но вхождение в Константинополь не состоялось. «Англичанка подгадила»... Иными словами, прыгать из одной войны в другую, из русско-турецкой в европейскую, с Великобританией, было неразумно” - према: В. И. Косик, Константинополь – русская дорога, *Славяноведение*, № 1, Москва 2015, 27.

⁸⁹ U političkim planovima Rusije pitanje davanja nezavisnosti Bugarskoj prvi put je postavljeno u razdoblju priprema za rusko-osmanski rat 1853-1856. “Bugarsko pitanje” “privuklo” je pažnju Petrograda ali se “gubilo” u opštim balkanskim problemima. Kako se borba Bugara za autokefalnost zaoštravala i njihova crkva rasla, razvijao se i bugarski nacionalni pokret, čiji je vrhunac bio Aprilski ustanak, privlačeći pažnju i naklonost najrazličitijih slojeva ruskog društva. Ovaj faktor je imao značajan uticaj na diplomatsku politiku ruske vlade, u čijim se strateškim planovima Bugarska sve češće pojavljuje. Odnos ruske diplomacije prema “bugarskom pitanju” postupno je poprimalo sve vidljivije i jasnije obrise – vidi: С. И. Мургузалиев, *Отказ России от политики «безусловного нейтралитета» перед русско-турецкой войной 1877–1878 гг.*, 111.

⁹⁰ Б. У. Меннинг, *Пуля и штык. Армия Российской империи, 1861–1914*, Москва 2015, 82.

⁹¹ Istodobno je donesena odluka o potrebi formiranja jedinica na području Bugarske, koja je do maja 1877. nastojala u uslovima najstrože tajnosti. U Kišinjevu su organizirana prva tri bugarska korpusa s 800 vojnika. Nakon nekog vremena pridružilo im se 137 dobrovoljaca iz Odese i još 200 Bugara koji su emigrirali u južne zemlje Rusije. Na početku ratne kampanje ukupan broj bugarskih učesnika iznosio je više od sedam i pol hiljada ljudi, svrstanih u 6 bataljona – vidi: Т. В. Вакулова-А. И. Белоусова, *Причины и последствия участия болгар в русско-турецких войнах XIX века, u: Парадигмы истории и общественного развития*, Севастополь 2020, 14-15.

osmanskog neprijatelja (“турецкую армию всерьез не принимали”), koja je, prema proračunima ruskih vojnih stručnjaka, trebala trajati nekoliko mjeseci, u stvarnosti je trajala 47 nedjelja.⁹² U Petrogradu su, izgleda, bili zaboravili da je Osmansko carstvo pokazalo često u svojoj historiji da je ipak mnogo jače i otpornije nego se moglo misliti po njegovoj unutrašnjoj dezorganizaciji.⁹³

Ruske vojnike nije iznenadila samo osmanska vojna upornost. Kada su vidjeli kako bogato žive Bugari, posebno u sjevernom dijelu Dunavskog vilajeta, koji nije bio zahvaćen događajima povezanim s gušenjem Aprilskog ustanka, počeli su se malo-pomalo čuditi i razmišljati: “Od koga ih mi oslobađamo?”. Opao je i početni entuzijazam s kojim su išli u “oslobađanje svoje slavenske braće”. Ti su se osjećaji proširili i na samu Rusiju, gdje su se počeli pojavljivati članci čiji su autori postavljali pitanje što Rusija zapravo radi na Balkanu. U evropskim prijestonicama počeli su govoriti o tome da su “Romanovi sebi priredili piknik na Balkanu”.⁹⁴ Susret s Bugarima bio je za mnoge ruske vojnike neočekivan: uhranjeni, imućni seljaci koji su živjeli puno bolje od “svojih ruskih osloboditelja”.⁹⁵ Osjećaj samoodržanja, briga za porodicu i zebnja za buduću,

⁹² Б. У. Меннинг, *Пуля и штык. Армия Российской империи, 1861–1914*, 83.

⁹³ V. Čubrilović, *Bosanski ustanak 1875-1878*, 238.

⁹⁴ Nije prvi put da je Rusija došla na Balkan, ukazuje bugarska historičarka Mihneva (Румяна Михнева), pojavila i nestala, a bugarski narod ostao živjeti pod osmanskom vlašću. Stoga su Bugari bili vrlo nepovjerljivi prema ruskim trupama koje su bile u sjevernoj Bugarskoj. Uticala je na to i razlika u mentalitetu – prema: Д. Пирин, «Без России Болгарии не существовало бы», <https://xn--h1aagokeh.xn--p1ai/journal/post/5389>.

⁹⁵ Još je u julu 1877. ruski vojskovođa i pisac, Mihail Gazenkampf (Михаил А. Газенкампф) zapisao u svom dnevniku: “Već imamo primjetno opšte razočaranje u Bugare, od najviših sfera do običnih vojnika. Prvo, nije bilo notorne propasti, nego naprotiv, takvog blagostanja, do kojeg je, ponavljam, ruskim seljacima daleko kao nebeska zvijezda”. U drugom dijelu dnevnika spomenuo je gostoljubivo “potpuno netaknuto” selo Ivanče, čiji su stanovnici, iako “neuredno i prljavo ođeveni, očito imućni”. Hljeba, stočne hrane, stoke, razne peradi – u izobilju”. Kasnije je pukovnik zaključio da “u materijalnom smislu Bugarima mogu pozavidjeti ne samo naši, nego i seljaci i građani cijele Evrope: oni imaju takvo obilje i bogatstvo”. General-major Fjodor Deperadovič (Фёдор М. Деперадович) opisivao je put od Sistova do Ivaniča: „bogata žitna polja, čista, dobro organizirana sela, umotana u raskošno zelenilo vrtova - sve svjedoči o blagostanju i dostatnosti stanovnika... Bogata sela lijevo od puta prema podnožju Malog Balkana. Čitavi ružičnjaci svjedoče o neiscrpnom bogatstvu i prosperitetu ovog cvatućeg kutka Bugarske”. Ruski etnograf, slavist Aleksandar Pipin (Александр Н. Пыпин) također je primijetio da su “ne samo naši, nego i drugi dopisnici koji su prvi put došli u Bugarsku bili iznenađeni blagostanjem seoskog stanovništva. Prostdušni dopisnici, koji očito nikada nisu pročitali nijednu knjigu o Bugarskoj, očekivali su da će Bugare upoznati kao ugnjetene prosjake. Vidjeli su da “potlačeni” Bugari žive tako da bi im ne samo siromašni ruski seljak, nego i zapadni seljak pozavidio”. Vojni slikar Vasilij Vereščagin (Василий В. Верещагин) navodi da je bilo veliko iznenađenje ruskih trupa “kad su naišle na razmjerno zadovoljstvo, blagostanje posvuda, a što dalje, to više čistoće, reda u kućama, osobito gradskim, punim žita, s hambarima natrpanim svakakvim dobrima! Nehotice se pojavila i počela izražavati misao da smo uzalud „pokrivali tuđi krov, a vlastita kuća prokišnjava” – prema: E. A. Сучалкин, Трансформация представлений российских участников русско-турецкой войны 1877 - 1878 гг. о материальном состоянии болгар, *Научные ведомости, Серия История. Политология. Экономика. Информатика*, № 13 (108), вып. 19, Белгород 2011, 142-144.

neizvjesnu žetvu, uticali su na to da su Bugari krili svoje zalihe kako ne bi ostali bez hrane za zimu. Prvi neuspjesi ruskog oružja povećali su i osjećaj nesigurnosti kod njih o mogućoj ruskoj pobjedi, budući da su se, bez obzira na rezultate prethodnih rusko-osmanskih ratova, “Turci uvijek vraćali”. I te su se okolnosti odrazile na odnos Bugara prema Rusima.⁹⁶

“Domaćini, Bugari iz bogate klase, pokazali su se doista negostoljubivim... Bilo je nemoguće dobiti bilo što od njih, nisu nam čak ni vodu davali rado”, napisao je učesnik rata Utin (Е. УТИН).⁹⁷ Ruska vojska vukla je, po teškom planinskom terenu, goleme i teške konvoje sa zalihama hrane, pretpostavljajući da se u zemlji, opustošenoj od Osmanlija, kako je tvrdila propaganda, ništa neće naći.⁹⁸ Pokazalo se da je, konstatira Mihail Geler (М. Я. Геллер), u njoj bilo dovoljno žita i stoke za opskrbu vojske hranom.⁹⁹ Nakon

⁹⁶ Takav stav Bugara bio je iznenađujući i neočekivan za ruske oficire. Činjenica je da je ruska štampa na početku rata bila puna optimističkih članaka o radosnim susretima Bugara s ruskim trupama u gradovima i selima, popraćenim obilnim gošćenjima. Međutim, ruske jedinice koje su u septembru 1877. stupile na desnu obalu Dunava i zatim umarširale u Plevnu naišle su na vrlo suzdržan, čak negostoljubiv prijem u Dunavskom vilajetu. Istodobno, ovakav stav lokalnog stanovništva pretvorio se u vrlo ozbiljan problem za oficire i vojnike zbog stalnih poteškoća u opskrbi ruskih trupa hranom. Konvoji, u kojima su isprva bile sve oficirske stvari, uključujući šatore, odjeću i hranu, zaostajali su, dugo zaglavljani na lošim cestama oštećenim jesenskim kišama, nisu blagovremeno stizali, pa je položaj oficira na odmaralištima ponekad ispadao potpuno jadan; opšir. М. М. Фролова, Из истории русско-турецкой войны 1877–1878 гг: болгары и отряд генерал-майора В.Д. Дандевиля (захват г. Этрополя 12 ноября 1877 г), у: *Славяне и Россия: Балканы в вихре национально-освободительных движений (К 200-летию начала Греческой революции 1821–1829 гг)*, Москва 2022, 116-146.

⁹⁷ Savremenik М. V. Maksimov (М. В. Максимов) je isticao neke značajke odnosa između Rusa i Bugara: “Помно проматрајући односе бугарских сељака према руским војницима, нисам видео никакве пристрани племенске свакодневне симпатије и љубави. За потврду искрености моје изјаве спреман сам се позвати на исказе свих интелигентних очевидача – официра” – према: Ю. В. Ромашов, Балканы в восприятии русских во второй половине XIX века: славянское единство и отчуждение, *Известия Саратовского университета, Новая серия. Серия История. Международные отношения*, т. 12, № 3, Саратов 2012, 49-50.

⁹⁸ Ruski novinari su, iznosi Vladimir Lapin (Владимир Лапин), pisali o brojnim zloupotrebama u opskrbi ruske vojske, što je izazivalo negativnu reakciju u Rusiji. Bilo je dopušteno osuđivati odgovorne dužnosnike i “nedostatke na terenu” - samo je bilo zabranjeno grditi vlasti – vidi: *«Обида на Европу объединила всех» Как война с Турцией разозгла антирусскую истерию и рассорила Россию с Западом*, <https://lenta.ru/articles/2019/04/05/war/>.

⁹⁹ Potporučnik Sapernijskog bataljona Sokolovič (М. Н. Соколович) se docnije prisjećaо: “Когоши, јаја, маслаци, млијеко, па чак и хљеб - све нам је то било недоступно; Бугари нису htjeli продати ни за што. Ако их покушате увјерити, молити, извучу се или незнанјем руског језика или уобичајеним одговором: “Нема ништа, нема коња, нема бивола, нема краве, нема коџија”. Наћелник штаба 3. гаријске пјеџадијске дивизије Enkel (К. Г. Энкель), такођер је истцао да су се Бугари бојали открити своју имовину Русима. Често се догађало, присјећао се, да се након традиционалног одговора “нема, брате” изненада наиде на “разне резерве маслаци, јаја, стада оваса или магарача затворене у некој стаји и сл., очито скривене за случај нашег доласка”. Прије руског освајања Плевне многи Бугари били су шкрти чак и у пружању помоћи ранјеним официрима и војницима који су били смјештени у њиховим кућама – према: М. М. Фролова, Болгары в восприятии

toga nije bilo čudno što Bugari nisu ustali kao jedan (prije početka rata u Rusiji to se čvrsto vjerovalo) da krenu u rat protiv Osmanlija.¹⁰⁰ U ruskoj vojsci bilo je prvobitno malo bugarskih dobrovoljaca.¹⁰¹ Dobrostojeće stanje Bugara, prema ruskom pukovniku, docnije generalu Gazenkampfu (Михаил А. Газенкампф), obeshrabrilo je većinu njih da riskiraju svoje živote i uzmu oružje. Vrlo brzo u ruskoj vojsci, od najviših sfera do najnižih činova, “postalo je primjetno opšte razočaranje u Bugare”. Gazenkampf je pisao da se “экономическое благоденствие болгар можно считать недостижимой мечтой для русских крестьян”.¹⁰² Došavši u neposredan dodir s Bugarima Rusi su bili prisiljeni priznati da su krenuli oslobađati narod koji uopšte nisu poznavali: ni običaje, ni

гвардейских офицеров, участников русско-турецкой войны 1877-1878 гг, у: *Славяне и Россия: Проблемы войны и мира на Балканах. XVIII–XXI вв*, Москва 2017, 91-92.

¹⁰⁰ U Memoarima bugarskog učitelja Kostenceva (Арсени Костенцев) ima jedan podnaslov koji na prvi pogled djeluje čudno: “I svi su se složili da će nas Turci zaštititi... a mi ćemo njih”. Čitatelj se nalazi u situaciji u kojoj lokalni Turci, Bugari, Albanci zajedno pucaju na pljačkaše: Čerkeze, bašibazuke, anadolske Turke. Muslimani i pravoslavci održavaju zajedničke molitve. Pravoslavni sveštenici i ugledni muslimani podjednako se nazivaju “hadžije”. Bugarske komite piju kafu u gostima kod “dobrog Turčina”, a svog Bugarina će objesiti zbog izdaje. Kostencev iskreno priznaje da su obični Turci pomagali svojim bugarskim susjedima, ali oni “nisu održali svoju riječ, pa su mnogi Turci kasnije postali žrtve”; opšir. Л. М. Артамонова, Голоса из Болгарии 1870-х годов, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, № 2 (26), Санкт-Петербург 2019, 221-223.

¹⁰¹ Opšir. М. Я. Геллер, *История Российской империи*, т. III, Москва 1997. “Американская исследовательница Б. Елавич (В. Jelavich) неоднократно указывает на то, что материальное положение балканского населения было намного лучше, чем у российского крестьянина, налоги которого поддерживали российскую армию, действовавшую на Балканах. Она же уподобила Россию храброму рыцарю, который вырвал деву (Балканы) из лап дракона (Османской империи), а красавица вместо благодарности устремила к другому возлюбленному (Западу), обвинив спасителя в низменных побуждениях” - према: О. Н. Исаева, Российская империя на Балканах: цели и итоги внешней политики, у: *Историческая болгаристика (К 100-летию со дня рождения профессора Л. Б. Валева)*, Москва 2016, 249-250.

¹⁰² Rusko zapovjedništvo je prvobitno vjerovalo da će im se nakon što ruske trupe пређу Dunav odmah придружити масе bugarsких доброволјаса, али то се није догодило. Није било могуће окупити 12.000 bugarsких доброволјаса како је било планирано. Током другог новачења Bugара, умјесто 6.000, успјело је новачити само њих 4.697. Више од 1.300 комплекта униформи и оруђа намијенјених Bugарима остало је непреузето. Четима bugarsких доброволјаса (6) формираних још прије почетка рата изван Bugарске, касније није придодата нити једна нова. Није prvobitно пронађен нити један нови bugарски добровољас који би попунио људство одреда, који су били све мањи као резултат борби против османских снага. А зашто bugарском народу требало устати против Турака ако је живио у таквом благостанју, написао је Газенкампф, које је за “руске seljake далеко као небеска звјезда?” – према: И. И. Калиганов, Воспоминания участника русско-турецкой войны 1877–1878 гг. генерала М. А. Газенкампфа, *Вестник славянских культур*, т. 45, № 45, Москва 2017, 10.

svakodnevni život, ni osobitosti njegove nacionalne psihologije.¹⁰³ Rusi i Bugari su ipak malo znali jedni o drugima.¹⁰⁴

Bugari, koji nisu vjerovali ruskom papirnatom novcu, a još manje potvrdama, veoma su brzo počeli zahtijevati da im se plaća isključivo u srebru ili zlatu. Već pri prvim neuspjesima ruskih trupa, lokalna uprava, uključujući i crkvu, počela je zazirati od svake podrške za njih. “Ako se takva nepažnja kao sada nastavi”, zabilježio je 16. jula 1877. Ignjatijev, nije ni čudo da će za 10 godina Bugarska biti neprijateljski raspoložena prema nama”.¹⁰⁵ «Отечественные записки» su ukazivali na finansijski teret rata za ruske seljake koji su živjeli siromašnije od bugarskih, te na informacijski rat u štampi, gdje su slike Turaka, Bugara i Rusa bile veoma iskrivljene. Bugarska inteligencija je bila okrivljena za obmanu ruske i evropske javnosti. «Отечественные записки» negativno su ocijenjivali rat, zbog čega su bili podvrgnuti strogoj cenzuri.¹⁰⁶

Kriza na Balkanu 1870-ih, koja je razriješena rusko-osmanskim ratom, mnogo puta je dotaknuta u naučnoj literaturi i odražena u objavljenim historijskim izvorima, uključujući zakonodavstvo, spomenike, publicistiku,

¹⁰³ Još 1861. bugarski pjesnik, pisac i publicist Rajko Žinzifov (Райко Жинзифов), koji je studirao u Rusiji, posvjedočio je kako Rusi ne poznaju Bugare. U pismu uredniku slavenofilskog lista “День” on je izjavio da “ruski narod nema ni najmanjeg pojma o Bugarima”, pogrešno ih smatra ili Greima, ili Turcima, ili čak Buharcima – vidi: И. И. Калиганов, *Проблемы истории и культуры славянских народов*, Москва 2015, 255.

¹⁰⁴ Ruska vojska nije imala dovoljno razumijevanja za složeni etnički sastav regije i odnose između bugarskog i muslimanskog stanovništva koji su se razvijali stoljećima. Postojali su različiti stavovi prema muslimanima. Mnogi su Bugari naivno vjerovali da će ruska vojska samim dolaskom u određeno selo tamo uspostaviti vlast Bugara i da će uzeti u obzir njihovo mišljenje i odmah shvatiti ko je od domaćih muslimana loš a koji dobar. To se vidi i iz navoda samih Bugara. Na primjer, učitelj Dimitar Dušanov (Димитр Душанов) prisjeća se kako ga je grubo izgrdio grof Roniker (Роникер), zapovjednik grada Kazanlika, kada je došao da se zauzme za lokalne Turke, koji su bili izloženi nasilju od strane Bugara i ruskih vojnika. Grof je vikao: “Niste li vi bili ti koji su se žalili na Turke i tjerali nas da dođemo ovamo, na toliku daljinu” – vidi: А. Луньков, *Православный этос Русско-турецкой войны 1877–1878 гг.: топологический и дискуртологический анализ*, 128-129.

¹⁰⁵ О. Р. Айрапетов, Испытание войной: реформы и вооружённые силы России и Турции в 1860–1870-е гг. *Российская история*, № 6, Москва 2016, 26-27.

¹⁰⁶ А. Ф. Багаева, Восточный вопрос на страницах «Отечественных записок» Н. А. Некрасова, *Вестник Московского университета*, Серия 9. Филология. № 5, Москва 2020, 190. Rusi koji su došli na Balkan ukazivali su na nedostatak duhovnog jedinstva naroda. S jedne strane, to se primjećuje u odnosu balkanskih pravoslavnih Slavena prema Rusima, a s druge strane, u određenom distanciranju samih Rusa od njih. To ukazuje na preuveličavanje ideje o bliskosti slavenskih naroda, koja je postala temelj panslavizma. Samo formiranje ideja o bliskosti ruskih i balkanskih Slavena bilo je povezano ili s idealizacijom rusko-balkanske uzajamnosti, ili s prikrićanjem političkih planova kako Rusije, koja je imala svoje interese na Balkanu, tako i elite balkanskih Slavena, koji su tražili zaštitu i potporu od Rusije. Percepcija na svakodnevnom nivou, kako svjedoče suvremenici, bila je prilično suzdržana, a poštovanje i divljenje prema ruskim vojnicima više je izgledalo kao izraz zahvalnosti nego kao “bratstvo” – prema: Ю. В. Ромашов, *Балканы в восприятии русских во второй половине XIX века: славянское единство и отчуждение*, 49-50.

periodiku, memoare, dokumente vojne i civilne vlasti, ustanove, organizacije. Gotovo stoljeće i pol paradigma «pravednog oslobodilačkog rata» 1877–1878. ostala je nepromijenjena u ruskoj historiografiji i kolektivnom historijskom sjećanju. U ruskoj društvenoj i naučnoj misli nije bilo posebne potrebe za obraćanjem izvorima pisanim na bugarskom jeziku. Tome je uvelike pridonijela navika njihovog korištenja u prepričavanju bugarske historiografije, koja se po svom fokusu malo razlikovala od ruske, osobito u drugoj polovini XX stoljeća. Na prelazu iz XX u XXI stoljeće situacija se promijenila. Promjena političke i historiografske retorike u suvremenoj Bugarskoj, prema ruskim historičarima, potaknula je pitanje: postoji li pokušaj “ispravljanja” historije za dobrobit sadašnje situacije ili su doista postojale “prazne mrlje” u događajima iz 1870-ih koje bi mogle baciti sumnju na ustaljenu sliku “oslobodilačkog rata” i njegove pozitivne rezultate.¹⁰⁷

Zaključak

Poznavanje opšte historije bitno je za potpunije shvatanje kompleksnih procesa, za poređenja i stavljanje nacionalne i balkanske historije u širi kontekst koji daje potpunije odgovore. Shvaćena kao složenost, historija se ne može valorizirati samo iz lokalne perspektive. U nastalom sistemu podjele moći i suparništva između velikih evropskih država, u drugoj polovini XIX stoljeća, smatrana je svjetskom silom samo ona država koja je neposredno ili posredno učestvovala u donošenju velikih političkih odluka u svijetu i koja je pri tome mogla nametati svoje vlastite interese. Velike sile projektiraju na balkanskom prostoru, pokazuju iskustva, svoje koncepcije u svim historijskim epohama, dokazujući tu ili gubeći svoj politički status i uticaj. Jedan od glavnih motiva u njihovom držanju je odvajkada sopstveni interes, bez obzira na njihove “tugaljive sukobe” oko monopola na međunarodnu moralnost i na vlasništvo “licence za pravdu”. Povratak Rusije u red velesila, kojoj je taj status neslavno propao 1856. na Krimu, jedan je od važnih rezultata složene Velike istočne krize (1875-1878), dinamičnog perioda u kome su se na Balkanu smjenjivali rat i mir u historijski kratkom i burnom vremenu. Vojni pohod 1877–1878. bio je, praćen velikom podrškom ruske javnosti i štampe, pobjedonosan za Rusiju. Posebno su se u tome isticala razna slavenofilska udruženja.

Propaganda je postupak koji se prvenstveno zasniva na ubjeđivanju, kao jednom od suštinskih sredstava politike. U razdoblje koje je prethodilo ratu, turbulentnim zbivanjima u Dunavskom vilajetu, kao i tokom samog rata, ruska propaganda je tendencioznim antiosmanskim pristupom, prožeta državnim, nacionalnim i vjerskim motivima, imala veliko značenje. Moskovske novine i časopisi su u najvećem broju objavljivali članke u kojima je ruska vojna kampanja 1877-1878. predstavljena kao pravedan, oslobodilački rat. Nisu se

¹⁰⁷ Л. М. Артамонова, *Голоса из Болгарии 1870-х годов*, 221-222.

ipak, na kraju, obistinile kalkulacije cara Aleksandra II i ruske vlade da će ratni uspjeh, bez obzira na protivljenje drugih sila, značajno povećati i osnažiti ruski uticaj na Balkanu. Taj rat je bio posljednja velika vojno-politička pobjeda carske Rusije, vrhunac njene cijele imperijalne ere. Ruska pobjeda se, po mnogo čemu, pretvorila u “kolosalni finansijski rashod”, u diplomatsku izolaciju 1878. na Berlinskom kongresu. On je preokrojio mapu Balkana i onemogućio Rusiju da ostvari višestoljetni san, da konačno stekne kontrolu nad moreuzima Bosforom i Dardanelima, pa i nad Crnim morem i Mediteranom. Ključni princip za većinu učesnika Kongresa bio je taj da se na Balkanu ne stvori regionalna sila.

Rusko-osmanski rat 1877-1878, uz sve teritorijalne i demografske gubitke, bio je, s druge strane, devastirajući po Osmansko carstvo. U osmanskim hronikama nazvan je “mali kraj svijeta”. Uz učešće balkanskih hrišćanskih saveznika na strani Rusije, doveo je do masovnog progona muslimana s Balkana, što je i legalizirano na Berlinskom kongresu 1878, stvaranjem novih država. Način na koji je okončana Velika istočna kriza 1878. je pokazao da je “romantična retorika nacionalizma” ili panslavizma na Balkanu jedno, a njegove sposobnosti i mogućnosti da ostvari svoje ciljeve i ambicije, nešto sasvim drugo. Dramatična zbivanja 1875-1878, deosmanizacijski procesi koji su im prethodili, prateća teritorijalna razgraničenja, odluke Berlinskog kongresa 1878, poraz humanitarnog prava i surovi interesni realizam velikih sila, umnogome su izmjenili vjerski i etnički slojevitou sliku Balkana.

Summary

Understanding general history is essential for a more comprehensive understanding of complex processes, for comparisons, and for placing national and Balkan history in a broader context that provides more complete answers. History, when understood as complexity, cannot be valorized solely from a local perspective. In the emerging system of power division and rivalry among the great European states in the second half of the 19th century, only a state that directly or indirectly participated in making major political decisions in the world and could impose its own interests was considered a world power. Great powers projected their experiences and concepts onto the Balkan region in all historical epochs, proving their political status and influence, or losing it. One of the main motives in their behavior has always been their own interest, regardless of their „melancholic conflicts“ over the monopoly on international morality and ownership of the „license for justice.“ The return of Russia to the ranks of great powers, from which it ignominiously fell in 1856 in Crimea, is one of the important results of the complex Great Eastern Crisis (1875-1878), a dynamic period in which war and peace alternated in the historically short and turbulent time on the Balkans. The military campaign of 1877–1878, accompanied by great support from the Russian public and press, was victorious for Russia. Various Slavophile associations particularly stood out in this.

Propaganda is a process primarily based on persuasion, as one of the essential means of politics. In the period preceding the war, during the turbulent events in the Danube Vilayet, and throughout the war itself, Russian propaganda, with a tendentious anti-Ottoman approach, imbued with state, national, and religious motives, was of great significance. Moscow newspapers and magazines mostly published articles presenting the Russian military campaign of 1877-1878 as a just, liberating war. However, Emperor Alexander II and the Russian government's calculations that the military success, regardless of the opposition of other powers, would significantly increase and strengthen Russian influence in the Balkans did not materialize in the end. This war was the last great military-political victory of imperial Russia, the culmination of its entire imperial era. The Russian victory, in many respects, turned into a „colossal financial expense“ and diplomatic isolation in 1878 at the Berlin Congress. It redrew the map of the Balkans and prevented Russia from achieving its centuries-old dream of finally gaining control over the straits of the Bosphorus and the Dardanelles, as well as over the Black Sea and the Mediterranean. The key principle for most participants at the Congress was to prevent the emergence of a regional power in the Balkans.

The Russo-Ottoman War of 1877-1878, despite all territorial and demographic losses, was, on the other hand, devastating for the Ottoman Empire. In Ottoman chronicles, it was called the „little apocalypse.“ With the participation of Balkan Christian allies on the side of Russia, it led to the mass expulsion of Muslims from the Balkans, which was legalized at the Berlin Congress of 1878 by the creation of new states. The manner in which the Great Eastern Crisis of 1878 was ended showed that the „romantic rhetoric of nationalism“ or Pan-Slavism in the Balkans was one thing, and its abilities and possibilities to achieve its goals and ambitions were quite another. The dramatic events of 1875-1878, the de-Ottomanization processes that preceded them, the accompanying territorial delineations, the decisions of the Berlin Congress of 1878, the defeat of humanitarian law, and the ruthless interest-driven realism of the great powers significantly altered the religiously and ethnically layered image of the Balkans.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Objavljeni izvori/Published sources:

1. *Россия и национально-освободительная борьба на Балканах 1875-1878*, Сб. документов, посвящ. 100-летию рус.-тур. войны 1877-1878 гг, Москва 1978.
2. *Россия на международных форумах и конгрессах XVII-начала XX века*, Москва 2021.
3. *Русия и българското национално-освободително движение, 1856–1876: Документи и материали*, т. 3, София 2002.
4. *Руско-Турската война: 1877-1878 г: дневници, спомени, записки, кореспонденция*, София 1998.

Rukopisi/Manuscripts:

1. J. Radosavljević, *Kneževina Srbija i Bugarska egzarhija 1870–1878*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd 2019.
2. А. А. Василенко, *Формирование новых границ в Юго-Восточной Европе во время Восточного кризиса 1875-1878 годов*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Московский педагогический государственный университет (МПГУ), Москва 1999.
3. А. Д. Мцхвариашвили, *Восточный вопрос и российская дипломатия в 1864-1871 гг. (по материалам записок графа П. П. Игнатьева)*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Работа выполнена на кафедре новой, новейшей истории и международных отношений ФГБОУ ВПО «Кубанский государственный университет», Краснодар 2013.
4. Е. В. Сучалкин, *Русско-турецкая война 1877–1878 гг. в оценках российских современников*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Белгородский государственный национальный исследовательский университет, Белгород 2013.
5. М. С. Нарожная, *Русско-турецкая война (1877–1878): ожидания и реалии восстановления имперского статуса России*, выпускная бакалаврская работа, Факультет исторических и политических наук, Томск 2023.
6. Н. В. Болотина, *Московская печать в период русско-турецкой войны 1877-1878 гг.*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Москва 1999.
7. О. А. Яковлев, *Русско-турецкая война 1877-1878 гг. и русское общество*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Ленинградский университет им. А. А. Жданова, Ленинград 1980.
8. П. П. Рыхтик, *Черногория в балканской стратегии Российской империи в 1903–1912 гг: малое «буферное» государство как системный элемент военно-политического планирования*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского, Нижний Новгород 2022.
9. С. А. Кочуков, *Общество, правящая элита, армия Российской империи и Русско-турецкая война 1877-1878 гг.*, Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук, Саратовский государственный университет имени Н. Г. Чернышевского, Саратов 2012.
10. С. В. Архипов, *Русская Православная Церковь и Восточный кризис 1875 - 1878 гг.*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Московский государственный областной университет, Москва 2016.
11. Ю. В. Ромашов, *Образ южных славян и идея славянского единства в панславистских концепциях в России второй половины XIX - начала XX вв.*, Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Работа выполнена в Федеральном государственном бюджетном образовательном учреждении высшего профессионального образования «Саратовский государственный технический университет имени Гагарина Ю. А.», Саратов 2013.

Knjige - Posebna izdanja/Books -Special editions:

1. О. Р. Айрапетов, *Внешняя политика Российской империи (1801–1914)*, Москва 2006.
2. V. Čubrilović, *Bosanski ustanak 1875-1878*, Beograd 1996.
3. V. Čubrilović, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka*, Beograd 1958.
4. V. Čubrilović, *Odabrani istorijski radovi*, Beograd 1983.

5. А. Андреев, *Руските славянски комитети и българското възрожденско общество (1857–1878)*, Велико Търново 2014.
6. Б. У. Меннинг, *Пуля и штык. Армия Российской империи, 1861–1914*, Москва 2015.
7. *Болгария и Россия (XVIII–XXI вв). Стереотипы: возникновение, бытование, разрушение*, Москва 2019.
8. В. Окороков, *Русские добровольцы*, Москва 2004.
9. *Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII – начало XX в.*, Москва 1978.
10. Дж. Маккарти, *Смърт и изгнание: етническото прочистване на османските мюсюлмани 1821-1922*, София 2010.
11. И. И. Калиганов, *Проблемы истории и культуры славянских народов*, Москва 2015.
12. И. Тодев, *Батак 1876–мит или история? Актуални текстове по Българско възраждане*, София 2013.
13. *История внешней политики России, вторая половина 19. века*, Москва 1999.
14. *Итоги русско-турецкой войны 1877-1878 гг. в отечественной историографии*, Белгород 2017.
15. К. Косев, *Априлското въстание: прелюдия към освобождението*, София 2000
16. Л. В. Мельникова, *Русская Православная Церковь и Русско-турецкая война 1877–1878 гг.*, Москва 2020.
17. Л. В. Шаховской, *С театра войны 1877-1878: два похода на Балканы*, Москва 2013.
18. М. Я. Геллер, *История Российской империи*, т. III, Москва 1997.
19. Н. В. Виноградов, *Двуглавиый российский орел на Балканах 1683–1914*, Москва 2010.
20. П. А. Гейсман, *Славянский крестовый поход: (По случаю 25-летия со времени начала войны 1877 - 1878 гг)*, Санкт-Петербург 1902.
21. С. А. Кочуков, *«За братьев-славян»: Русско-турецкая война 1877–1878 гг. в восприятии общества, власти и армии Российской империи*, Саратов 2012.
22. С. А. Чернов, *Россия на завершающем этапе восточного кризиса 1875-1878 гг.*, Москва 1984.
23. *Славяне и Россия: Россия, Болгария, Балканы. Проблемы войны и мира. XVIII–XXI вв. (Мифы и реальность)*, Москва 2019.

Ѓlanci/Articles:

1. „Записки” на граф Игнатиев, *Летописи на Българската академия на науките и изкуствата – БАНИ*, том 3, бр. 1, София 2017.
2. А. Коуунсу, Tuna Vilâyeti'nde Nüfus Ve Demografi (1864-1877), *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4, Ankara 2014.
3. A. Zagornov, Srbija i Bugarska po proceni ruskog mislioca N. J. Danilevskog, u: *Srpsko-bugarski odnosi – pitanja saradnje i perspektiva*, Beograd 2024.
4. E. Indzhov, The Bulgarians and the Administrative Reforms in the Ottoman Empire in 50-60 Years at the XIX Century, *Proceedings*, Volume 56, book 5.2. *European Studies and International Relations*, Ruse 2017.
5. N. Kopilov, Dunavska pozornica i strateško planiranje ruske komande u ratu 1877-1878, u: *Evropa i Dunav - Dunav u geopolitičkim strategijama evropskih država*, Beograd 2023.
6. N. Tomović, Ruski dobrovoljci na Balkanu 1876-1878, *Matica*, br. 49, Podgorica 2012.
7. V. Antić-Ž. Vuković, Vojni sanitet u Prvom srpsko-turskom ratu 1876–1877, *Vojnosanitetski pregled*, br. 9, Beograd 2007.
8. А. А. Ярошук-Е. А. Сучалкин, Роль религиозного фактора в мотивации поддержки южных славян в общественном движении России 1875–1878 гг. (на основе

- источников личного происхождения), *Молодежный инновационный вестник*, т. 9. № 1, Воронеж 2020.
9. А. Везенков, Новият дебат за Баташкото клане историографски аспекти, и: *Батак като място на паметта: изложба*, съставители Мартина Балева-Улф Брунбауер, София 2007.
 10. А. Луньков, Православный этос Русско-турецкой войны 1877–1878 гг: топологический и дискурсологический анализ, *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, br. 99, Novi Sad 2021.
 11. А. М. Ипатов, “Потоки крови... не могут составить предмет торга...” Русско-турецкая война 1877-1878 гг. в оценках консервативной печати Российской империи, *Военно-исторический журнал*, № 5, Москва 2018.
 12. А. Ф. Багаева, Восточный вопрос на страницах «Отечественных записок» Н. А. Некрасова, *Вестник Московского университета, Серия 9. Филология*. № 5, Москва 2020.
 13. А. Э. Котов, «Нет никакой возможности узнать, чего желает Россия»: славянофильская печать и Сербия в 1880-е годы, *Социологическое обозрение*, т. 11, № 2, Москва 2012.
 14. В. А. Золотарев, Причины и характер русско-турецкой войны 1877 – 1878 гг, *Военно-исторический журнал*, № 7, Москва 1975.
 15. В. И. Косик, Константинополь – русская дорога, *Славяноведение*, № 1, Москва 2015.
 16. В. И. Косик, Русский вопрос в болгарском зеркале, и: *Историческая болгаристика (К 100-летию со дня рождения профессора Л. Б. Валева)*, Москва 2016.
 17. В. Мучинов, Эпидемии и бежанцы – ситуация в Дунавския вилает през 60-те и 70-те години на XIX век, и: *Миграции, общности и културноисторическо наследство*, София 2021.
 18. Г. Варганын, Национально-освободительная борьба на Балканах в 1860-е - 1870-е гг. и позиции великих держав накануне русско-турецкой войны, *Вестник Брянского государственного университета*, № 1, Брянск 2023
 19. Д. Аркадиев, Изменения в броя на населението по българските земи в състава на Османската империя, *Статистика*, кн. 3, София 2015.
 20. Д. В. Наумов, Русско-турецкая война 1877-1878 гг. в церковной публицистике (на материале Воронежских епархиальных ведомостей), и: *Карамзинские чтения: сб. материалов науч.-практ. конф., посвященной 250-летию со дня рождения Н. М. Карамзина*, Белгород 2017.
 21. Е. А. Сучалкин, Трансформация представлений российских участников русско-турецкой войны 1877 - 1878 гг. о материальном состоянии болгар, *Научные ведомости, Серия История. Политология. Экономика. Информатика*, № 13 (108), вып. 19, Белгород 2011.
 22. Е. В. Кшнякин-Т. Н. Кадерова, “Восточный вопрос” во внешней политики России во второй половине XIX в: историография проблемы, и: *Лучшая научная исследовательская работа*, Пенза 2017.
 23. Е. Лазарова, Руско-турската освободителна война и възстановяването на българската държава — условие за установяването на дипломатическите отношения с Русия и участието на България в международния живот, и: *България - Россия. 140 лет дипломатических отношений: история, состояние, перспективы*, Москва 2020.
 24. И. В. Лукоянов, Русско-турецкая война 1877-1878 гг. и изменения в механизмах внешней политики России, *Вестник Московского университета, Серия 8, История*, № 4, Москва 2019.
 25. И. И. Калиганов, Болгария и болгары глазами участников русско-турецкой войны 1877–1878 гг. (художника-баталиста, лейб-медика, казачьего офицера), и: *Славянский мир в третьем тысячелетии*, том 12, Москва 2016.

26. И. И. Калиганов, Воспоминания участника русско-турецкой войны 1877–1878 гг. генерала М. А. Газенкампа, *Вестник славянских культур*, т. 45, № 45, Москва 2017.
27. И. Пыррев, Борьба за мировое господство и Восточный кризис (1875–1878), и: *Славяне и Россия: Россия, Болгария, Балканы. Проблемы войны и мира. XVIII–XXI вв. (Мифы и реальность)*, Москва 2019.
28. И. Ф. Макарова, Российские диаспоры как элемент этнодемографической карты Дунайского вилайета (60-е годы XIX в), и: *Славянский мир в третьем тысячелетии: К 1150-летию славянской письменности*, Москва 2013.
29. К. А. Пахалюк, Россия и Болгария: между «войнами памяти» и поиском общего прошлого, *Вестник МГИМО-Университета*, № 4(61), Москва 2018.
30. Л. В. Мельникова, Русско-турецкая война 1877-1878 гг. глазами полкового священника Вахха Гурьева, *Военно-исторический журнал*, № 12, Москва 2015.
31. Л. М. Артамонова, Голоса из Болгарии 1870-х годов, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, № 2 (26), Санкт-Петербург 2019.
32. М. А. Кадиева, Рост национально-освободительного движения в Болгарии. Апрельское восстание и российская политика в 1860–1877 гг, *Вестник Дагестанского государственного университета*. Серия 2: Гуманитарные науки, № 3, Махачкала 2007.
33. М. Г. Смольянинова, Роль московских славянофилов в освобождении Болгарии от османского ига, и: *Русско-турецкая война 1877–1878 гг: надежды – перипетии – уроки*, Москва 2020.
34. М. И. Симов, День освобождения Болгарии от османского ига: практики коммеморации в политическом контексте конца XIX - начала XX в, *Центральноевропейские исследования*, вып. 1(10). Москва 2019.
35. М. М. Фролова, Болгары в восприятии гвардейских офицеров, участников русско-турецкой войны 1877-1878 гг, и: *Славяне и Россия: Проблемы войны и мира на Балканах. XVIII–XXI вв*, Москва 2017.
36. М. М. Фролова, Из истории русско-турецкой войны 1877–1878 гг: болгары и отряд генерал-майора В.Д. Дандевилы (захват г. Этрополя 12 ноября 1877 г), и: *Славяне и Россия: Балканы в вихре национально-освободительных движений (К 200-летию начала Греческой революции 1821–1829 гг)*, Москва 2022.
37. М. М. Фролова, Из предыстории русско-турецкой войны 1877–1878 гг.: русско-румьнская военная конвенция и договор с товариществом «Грегер, Горвиц и Коган», *Славянский альманах*, № 3-4, Москва 2023.
38. М. М. Фролова, К вопросу о назначении великого князя Николая Николаевича (Старшего) главнокомандующим Дунайской армией, *Славянский альманах*, № 1-2, Москва 2023.
39. М. Магомедова, Борьба болгар за национальное освобождение и российская политика в Болгарии (1870-1877 гг), *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, вып. 45, Санкт-Петербург 2007.
40. М. Симов, Хотела ли Россия болгарского Освобождения? Новые интерпретации и мифы в современной болгарской исторической и публицистической литературе, и: *Славяне и Россия: Россия, Болгария, Балканы. Проблемы войны и мира. XVIII–XXI вв. (Мифы и реальность)*, Москва 2019.
41. Н. Н. Лисовой-А. В. Назаренко-Л. В. Мельникова-И. Ю. Смирнова, Империя и церковь в истории России: духовные основы политики, национальной безопасности и русского присутствия в мире (XVIII – начало XX вв), и: *Историческая память и российская идентичность*, Москва 2018.
42. Н. С. Кучер, Отношения России и Турции в период великого Восточного кризиса 1875–1878 гг, и: *Турция и славянский мир: вопросы международных отношений и историко-культурных связей*, Краснодар 2016.
43. Н. Ю. Николаев, Восточный кризис и русско-турецкая война на страницах журнала «Вестник Европы» в 1875-1878 годах, *Вестник Волгоградского государственного*

- университета, *Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения*, № 1(19), Волгоград 2011.
44. О. В. Матвеев, Результаты русско-турецкой войны 1877–1878 гг. в оценках современной историографии (некоторые аспекты), в: *Славяне и их соседи в истории международных отношений (к 140-летию Сан-Стефанского мира и Берлинского конгресса)*, Краснодар 2018.
 45. О. И. Шмелёва, Боснийско-герцеговинское восстание 1875-1876 гг: начало восточного кризиса 70-х гг. XIX века, *Локус: люди, общество, культуры, смыслы*, вып. 2, Москва 2011.
 46. О. И. Шмелёва, Влияние боснийско-герцеговинского восстания 1875-1876 годов на национально-освободительные движения на Балканах, *Вестник Рязанского государственного университета им. С. А. Есенина*. №2(27), Рязань 2010.
 47. О. Н. Исаева, Российская империя на Балканах: цели и итоги внешней политики, в: *Историческая болгаристика (К 100-летию со дня рождения профессора Л. Б. Валева)*, Москва 2016.
 48. О. Р. Айрапетов, Испытание войной: реформы и вооружённые силы России и Турции в 1860–1870-е гг, *Российская история*, № 6, Москва 2016.
 49. П. А. Искендеров, Берлинский конгресс 1878 г. и его политические последствия для Балкан, в: *Русско-турецкая война 1877–1878 гг: надежды – перипетии – уроки*, Материалы международной научной конференции (г. Нальчик 15–19 октября 2014 г), Нальчик 2014.
 50. П. Ганчев, Историческая необходимость и геополитическая логика на русско-турецкой освободительной войне (1877–1878), в: *Русско-турецкая освободительная война (1877–1878 гг) и восстановление болгарской государственности. Балканы и Россия: 140 лет спустя*, Москва 2109.
 51. Р. Генов, Идеализм срещу реализъм във викторианската външна политика: Идеологията и политиката на Гладстон и Дизраели и Източната криза от 1875-78 г, *Годишник на Департамент „История“ на Нов български университет*, т. 4, София 2009.
 52. Р. П. Гришина-А. Л. Шемякин, Судьба «балканских союзников» 1912–1913 годов. Взгляд из XXI столетия, *Новая и новейшая история*, № 4, Москва 2013.
 53. С. А. Кочуков, «Россия сосредотачивается» (к вопросу о подготовке военной кампании против Османской империи), *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, т. 15, № 5, Самара 2013.
 54. С. А. Кочуков, К вопросу формирования корпуса военных корреспондентов в русско-турецкой войне 1877–1878 годов, *Известия Саратовского университета, Новая серия. Серия: История. Международные отношения*, т. 11, вып. 2, ч. 2, Саратов 2011.
 55. С. А. Кочуков, Отношение образованного общества России к Русско-турецкой войне 1877–1878 гг, *Власть*, № 11, Москва 2011.
 56. С. А. Пинчук-Галани, Балканская политика графа Н. П. Игнатъева, в: *Русско-турецкая освободительная война (1877–1878 гг) и восстановление болгарской государственности. Балканы и Россия: 140 лет спустя*, Москва 2019.
 57. С. В. Архипов, Русско-турецкая война 1877-1878 гг. в церковной периодической печати (по материалам газеты «Московские епархиальные ведомости»), *Вестник Московского государственного областного университета, Серия: История и политические науки*, № 4, Москва 2015.
 58. С. И. Муртузалиев, Отказ России от политики «безусловного нейтралитета» перед русско-турецкой войной 1877–1878 гг, *Дриновський збірник*, т. 4, София-Харьков 2011.
 59. С. Н. Рожкова-П. С. Васьков, Восточный вопрос в XVI-XIX вв, в: *Мозырищина: люди, события, время*, Мозырь 2022.
 60. С. Ф. Орешкова, «Восточный вопрос». Предыстория и война 1877–1878 гг. как его завершение, *Вестник Института востоковедения РАН*, № 2, Москва 2018.

61. Т. В. Вакулова- А. И. Белоусова, Причины и последствия участия болгар в русско-турецких войнах XIX века, и: *Парадигмы истории и общественного развития*, Севастополь 2020.
62. Э. А. Попов, Проблема «Российская Империя — Балканы» в творчестве и общественно-политической деятельности М. Н. Каткова, *Вестник Сургутского государственного педагогического университета*, № 3(78), Сургут 2022.
63. Ю. В. Ромашов, Балканы в восприятии русских во второй половине XIX века: славянское единство и отчуждение, *Известия Саратовского университета, Новая серия. Серия История. Международные отношения*, т. 12, № 3, Саратов 2012.
64. Ю. П. Аншаков-А. Ю. Шепелева-М. В. Толкачев, Русская православная церковь в освободительной борьбе южных славян в 1875-1878 гг. (на материалах Поволжья), *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, № 3, Самара 2021.
65. Ю. П. Аншаков, Волжане в борьбе за свободу Болгарии в русско-турецкую войну 1877-1878 гг, *Часть 1, Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, № 4, Самара 2022.